

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानी प्रपा (अथर्ववेद)

प२७

ओनलाईन

स्थापना वर्ष : १९६०

वर्ष : २

ओक्टोबर : २००७

अंक : ४

: परामर्शनसमिति :

कुमारपाण देसाई भोगाभाई पटेल भारती र. दवे
प्रमुख वरिष्ठ कार्यवाहकसमिति सभ्य प्रकाशनमंत्री

: तंत्री :

योगेश जोषी

: सडतंत्री :

प्रडुल्ल रावल

गुजराती साहित्य परिषद

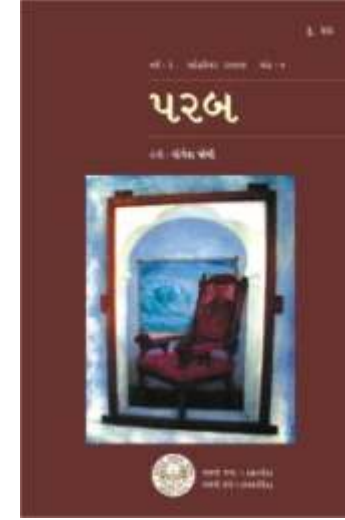
मेघाङ्गी ज्ञानपीठ ० क. ला. स्वाध्यायमंडिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धनभवन, आश्रम मार्ग,
'टाईम्स' पाछण, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८

ફોન અને ફેક્સ : ૨૬૫૮૭૯૪૭

E-mail : gspamd@vsnl.net

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

અ નુ ક મ

તંત્રીસ્થાનેથી... યોગેશ જોષી

પ્રમુખશ્રીનો પત્ર કુમારપાળ દેસાઈ

કવિતા સાત કાવ્યો • નિરંજન ભગત, ચાર ગઝલો • રાજેશ વ્યાસ 'મિસ્કીન'

અનુવાદ તડકો • લાભશંકર ઠાકર, અંગ્રેજી ભાષાંતર : પ્રદીપ ખાંડવાલા

નિબંધ એકાંત • ભાગ્યેશ જડા

હાસ્ય હસવામાં હાણ • હિમાંશી શેલત

અભ્યાસ ઊંચી આશા જગાવતો હાસ્યકાવ્યસંગ્રહ • રતિલાલ બોરીસાગર

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન મૌખિક સંસ્કૃતિની અક્ષર સંસ્કૃતિને ટપાલ • કાનજી પટેલ, મૂલ્યવાન સામગ્રીનું સંશોધનાત્મક સંપાદન • વિનોદ અધ્વર્યુ

પરિષદવૃત્ત સંકલન : અનિલા દલાલ

સાહિત્યવૃત્ત સંકલન : પ્રદુલ્લ રાવલ

આવરણ મનહર કાપડિયા

[‘પરબ’ સૂચિ : સં. ઇતુભાઈ કુરકુટિયા, પારુલ કં. દેસાઈ, રમેશ ર. દવે, પ્ર.આ. ૨૦૦૭, પૃ. ૧૪+૪૫૦, કિં. રૂ. ૨૬૦/- ડિમાઈ, પાકું પૂઠું]

ચાર દાયકાથીય વધારે સમયથી પ્રકાશિત થતું ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું મુખપત્ર ‘પરબ’ ગુજરાતીનાં ઉત્તમ સાહિત્યિક સામયિકોમાં અગ્રસ્થાને રહ્યું છે. કવિતા, વાર્તા, નિબંધ આદિ સર્જનાત્મક કૃતિઓ ઉપરાંત વિશેષે તેમાં વિવેચનસાહિત્યના અભ્યાસલેખો અને ગ્રંથાવલોકનો આદિ સામગ્રીથી સાંપ્રતિક ગુજરાતી સાહિત્યની ગતિવિધિનો જીવંત આલેખ મળે છે. આમ હોઈને ‘પરબ’ની વીતેલાં વર્ષોની ફાઈલો સાહિત્યના વર્તમાન તેમજ ભાવિ જિજ્ઞાસુઓ માટે મહત્વના સ્ત્રોત સમાન છે.

‘પરબ’માં પ્રકાશિત સામગ્રીને આ સૂચિમાં અંકદીઠ, સાહિત્ય-સ્વરૂપ અનુસાર તેમજ કર્તાદીઠ – એમ ત્રિવિધ રીતે વિભાજિત કરીને ઉપયોગ કરનાર જિજ્ઞાસુ અભ્યાસીને સહુલિયત કરી આપી છે.

તંત્રીસ્થાનેથી...

શ્રી નારાયણ દેસાઈને મૂર્તિદેવી પુરસ્કાર

ભારતીય જ્ઞાનપીઠ દ્વારા ૨૦૦૪ના વર્ષ માટેનો મૂર્તિદેવી પુરસ્કાર તા. ૧૪-૯-૨૦૦૭ના રોજ ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ખાતે શ્રી નારાયણ દેસાઈને એમના ગ્રંથ ‘મારું જીવન એ જ મારી વાણી’ માટે એનાયત થયો. ગુજરાતના રાજ્યપાલ શ્રી નવલ કિશોર શર્મા આ સમારંભના અધ્યક્ષ હતા. ગાંધીજીના પૌત્ર અને પશ્ચિમ બંગાળના રાજ્યપાલ શ્રી ગોપાલકૃષ્ણ ગાંધી આ સમારંભના મુખ્ય અતિથિ હતા, જેમના હાથે આ પુરસ્કાર શ્રી નારાયણ દેસાઈને સમર્પિત કરાયો.

નારાયણ દેસાઈનો જન્મ તા. ૨૪-૧૨-૧૯૨૪ના રોજ વલસાડમાં. તેમના પિતા મહાદેવભાઈ ગાંધીજીના અંગત મંત્રી, સ્વાતંત્ર્યસૈનિક, અનુવાદક, ચરિત્રલેખક અને ડાયરીલેખક. નારાયણ દેસાઈને બાળપણમાં સાબરમતી તથા સેવાગ્રામ (વર્ધા)ના આશ્રમોમાં ગાંધીજી સાથે રહેવાનું સદ્ભાગ્ય મળેલું. આમ, નારાયણભાઈને ગળથૂથીમાંથી ગાંધીજી મળેલા. ગાંધીવિચાર, ગાંધીસંસ્કારનું એમને ધાવણ મળેલું. તેઓ ગાંધીજીને વર્તમાનપત્રો વાંચી સંભળાવતા. આમ, ગાંધીજી અને ગાંધીસંસ્કાર એમની ચેતનામાં ટીપે ટીપે ઊંડે સુધી ઊતર્યા છે.

‘મારું જીવન એ જ મારી વાણી’ના લેખન દરમિયાન, પુરસ્કાર પ્રતિભાવ આપતાં એમણે જણાવ્યું એ પ્રમાણે, પરકાયાપ્રવેશનો પણ અનુભવ થયો છે. આમ એમને ગાંધીજીનો સાક્ષાત્કાર થયો છે. પ્રાર્થના કરતા ગાંધીજી જાણે એમની ભીતર હાજરાહજૂર છે.

ગાંધીવિચારના પ્રખર પુરસ્કર્તા, ચરિત્રકાર, અનુવાદક, સર્વોદય કાર્યકર, સંપૂર્ણ ક્રાંતિ વિદ્યાલય, વેડછી સાથે સંકળાયેલા, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના કુલપતિ એવા નારાયણ દેસાઈની ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખપદે વરણી થઈ છે. ડિસેમ્બર, ૨૦૦૭માં ગાંધીનગર ખાતે યોજાનારા પરિષદના અધિવેશનમાં તેઓ પ્રમુખપદનો હોદ્દો ગ્રહણ કરશે.

બ્યાસી વર્ષની વયે પણ એમના ચહેરા પર કે શરીરમાં થાક કે આળસ દેખાતાં નથી. ગુજરાત અને ગુજરાત બહાર તેઓ ગાંધીકથા દ્વારા ગાંધીસંસ્કારના સિંચનનું કાર્ય કરે છે.

લંબગોળ ચહેરો. માથે ટાલ. મોટા કાન. હોઠ પર મધુર સ્મિત. મોટી બ્રાઉન ફેમવાળાં ચશ્માં. કાને જરી ઓછું સંભળાય, છતાં વાત કરનાર તરફ ઝૂકીને સહુની વાત ધ્યાનથી સાંભળવા-સમજવા તત્પર. ચહેરા પર ઉત્સાહ. મેઘાવી આંખોમાં શાંતિ, પ્રેમ ને કરુણા. સત્યના આગ્રહ માટે ગાંધીજી જેવા મક્કમ. શાંત, પ્રસન્ન, કર્મઠ વ્યક્તિત્વ. વ્યંગ-વિનોદ પણ એમની વાણીમાં છલકાતાં રહે. પણ કશાક કામની વાત આવતાં ચહેરો તરત ધીર-ગંભીર થઈ જાય. સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણશક્તિ, ચીવટ, ગાંધીવાદી રચનાત્મક અને ભૂદાન કાર્યોના અનુભવો તથા ભીતર પલાંઠી વાળીને બેઠેલા ગાંધી એમના જીવનને અને લેખનને વ્યાપક અને પ્રેરક બનાવે છે. જીવનમૂલ્યો તથા માનવમૂલ્યોની દીક્ષા એમને મહાત્મા ગાંધી, આચાર્ય વિનોબા ભાવે તથા જયપ્રકાશ નારાયણના સાન્નિધ્યમાંથી મળી. ગુજરાતી ઉપરાંત તેઓ અંગ્રેજી, હિંદી, બંગાળી, મરાઠી અને ઉડિયા ભાષાના અભ્યાસી છે. ‘ભૂમિપુત્ર’, કટોકટી દરમિયાન હિન્દીમાં ‘ચકીન’

તથા 'તરુણ મન' આદિ સામયિકોનું એમણે કુશળ સંપાદનકાર્ય કર્યું છે.

'મારું જીવન એ જ મારી વાણી'માં વિશ્વવિભૂતિ મહાત્મા ગાંધીની જીવનગાથા સચ્ચાઈપૂર્વક, તટસ્થતા અને સમભાવપૂર્વક ચાર ખંડોમાં નિરૂપાઈ છે. જેનાં પેટામથાળાં 'સાધના', 'સત્યાગ્રહ', 'સત્યપથ' અને 'સ્વાર્પણ' સૂચક છે. ગાંધીકથામાં ગાંધીજીના અંતઃસ્તલમાં વહેતી અધ્યાત્મધારાનો અને અધ્યાત્મથી રસાયેલી રચનાત્મક વિચારધારાનો લેખકે તાદેશ પરિચય કરાવ્યો છે. બાવીસ સો જેટલાં પુષ્ટો, એકસો પાંત્રીસ પ્રકરણો અને શતાધિક દુર્લભ તસવીરોથી આલોકિત આ ગ્રંથની રચનાનું અધિકૃત કાર્ય માત્ર નારાયણ દેસાઈ જ કરી શકે. કારણ, ગાંધી આશ્રમમાં નારાયણભાઈનો ઉછેર, તદ્દુપરાંત ગાંધીજીના જીવનનાં અંતિમ વર્ષોમાંનાં દસેક વર્ષ તેઓ ગાંધીજીના અંતેવાસી રહ્યા છે. ગાંધીકથાનાં ઘણાંખરાં પાત્રોનો તથા અનેક ઘટનાઓનો તેમને પ્રત્યક્ષ પરિચય છે. અધિકૃત ચરિત્રગ્રંથ લખવાના ભગીરથ કાર્ય માટે 'ગાંધીજીનો અક્ષરદેહ' તથા અન્ય ગ્રંથોનો તેમણે સઘન અભ્યાસ કર્યો છે તથા લેખન દરમિયાન પરકાયાપ્રવેશનો ય તેમને અનુભવ થયો છે. પુરસ્કાર-પ્રતિભાવમાં તેમણે નમ્રતાપૂર્વક જણાવેલું કે આ ગ્રંથનું લેખનકાર્ય અને એની પ્રક્રિયા એ જ એમને મન સૌથી મોટો પુરસ્કાર છે.

શ્રી જયન્ત પંડ્યાએ 'મારું જીવન એ જ મારી વાણી' ગ્રંથની સમીક્ષા, 'યાત્રા, વિરાટ પર્વની' ('પરબ' ડિસે. ૨૦૦૩, પૃ. ૪૩થી ૪૭)માં અંતે નોંધ્યું છે :

“મહાદેવભાઈના અવસાનની ખબર આપતો તાર ગાંધીજીએ કર્યો ત્યારે લખ્યું હતું – ‘હોપ બાબલા વિલ બી બ્રેવ... એન્ડ ફિલ મહાદેવ્ઝ પ્લેસ વર્ધિલી.’ ગાંધીજીની એ અપેક્ષા ખોટી ન પડી. વળી, એક વેળા મહાદેવભાઈએ કોઈક નિરાંતની પળે, નિર્જન જગ્યાએ બેસીને બાપુનું ચરિત્ર લખવાની ઈચ્છા દેશબંધુ દાસનાં બહેન ઊર્મિલાદેવી સેનને જણાવી હતી. ૧૯૪૭ની ત્રીસમી જાન્યુઆરીની બપોરે ગાંધીજીએ મહાદેવભાઈને યાદ કર્યાં હતા અને તેમનું સંપૂર્ણ જીવન ગુજરાતીમાં ન લખાયા વિશે અફસોસ વ્યક્ત કર્યો હતો. જુદી જુદી વેળાએ જુદે જુદે ખૂણેથી આવેલા સંકેતો ઝીલીને, જેમને વિશે મહાદેવનું સ્થાન ઉચિત રીતે ભરવાની આશા ગાંધીજીએ રાખેલી તે, નારાયણ દેસાઈએ બંને કામો પૂરાં કરી પિતાનું અને રાષ્ટ્રપિતાનું તર્પણ કર્યું અને એમ કરવા જતાં ગુજરાતી ભાષાના ચરિત્રકારોમાં મોખરાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી લીધું.”

ગુજરાતી, હિન્દી તથા અંગ્રેજીમાં નારાયણ દેસાઈનાં પચાસથી વધારે પુસ્તકો પ્રકાશિત થયાં છે. એમાં મહત્ત્વનાં પુસ્તકો છે – ‘સામ્યયોગી વિનોબા’ (૧૯૫૪), ‘સંત સેવતાં સુકૃત વાધી’ (૧૯૬૭), ‘મને કેમ વીસરે રે ?’ (૧૯૮૬), ‘અગ્નિકુંડમાં ઊગેલું ગુલાબ’ (૧૯૮૩), ‘મારું જીવન એ જ મારી વાણી’ (૨૦૦૩), ‘ભૂદાન આરોહણ’ (હિન્દીમાં, ૧૯૫૬), ‘હેન્ડબુક ફોર સત્યાગ્રહીઝ’ (અંગ્રેજીમાં, ૧૯૬૩) તથા ‘માય ગાંધી’ (અંગ્રેજીમાં, ૧૯૮૯). જીવનચરિત્ર, સંસ્મરણ તથા ચરિત્રલેખનમાં તેમની કલમ વિશેષ મહોરી ઊઠે છે. એમની પાસેથી અનુવાદોના ગ્રંથ પણ મળ્યા છે – ‘રવિદાસ’ (બંગાળીમાંથી ગુજરાતી, પદ્ય) તથા ‘તમસ’ (હિન્દીમાંથી ગુજરાતી, ગદ્ય). એમને મળેલા પુરસ્કારોમાં ‘મૂર્તિદેવી પુરસ્કાર’ ઉપરાંત કેન્દ્રીય સાહિત્ય અકાદેમી પુરસ્કાર, નર્મદચંદ્રક, રણજિતરામ ચંદ્રક, દર્શક ફાઉન્ડેશન પુરસ્કાર, ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી પુરસ્કાર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા કાકાસાહેબ કાલેલકર પુરસ્કાર, ઉમા-સ્નેહરશ્મિ પુરસ્કાર તથા સ્વામી સચ્ચિદાનંદ સન્માન, રચનાત્મક કાર્ય માટે જમનાલાલ બજાજ પુરસ્કાર તથા નાગરદાસ દોશી પુરસ્કાર, યૂનેસ્કો દ્વારા અહિંસા તથા સહિષ્ણુતા પુરસ્કાર

આદિનો સમાવેશ થાય છે.

નારાયણ દેસાઈની ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખપદે વરણી થઈ છે. આથી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને એમની દૃષ્ટિનો લાભ મળશે તેમજ પરિષદનાં રચનાત્મક કાર્યોને વેગ, વ્યાપ અને દિશા મળશે એવી શ્રદ્ધા સાથે વિરમું છું.

તા. ૨૧-૯-૨૦૦૭

યોગેશ જોષી

પરિષદના આજીવન સભ્યો જોગ...

આદરણીય મુરબીઓ અને મિત્રો,

‘પરબ’ના છેલ્લા કેટલાક અંકોથી આપ સૌને ઉદ્દેશીને અપીલ કરવામાં આવી રહી છે. ‘પરબ’ના વાર્ષિક સાહાયક લાખના ખર્ચને પહોંચી વળવા તેમજ ‘પરબ’ને રૂપરંગ તથા સામગ્રીથી વિશેષ સમૃદ્ધ કરવા પરિષદના દરેક આજીવન સભ્ય પોતે જે રકમમાં આજીવન સભ્યપદ મેળવ્યું હોય તે રકમ અને પરિષદના આજીવન સભ્યપદ માટેની હાલની રકમ રૂ. ૨૦૦૦ વચ્ચેના તફાવતને ધ્યાનમાં રાખી યોગ્ય રકમ પરિષદને મોકલી આપે તેવી પરિષદની વિનંતીનો ઉમળકાભર્યો પ્રતિભાવ સાંપડ્યો છે. કેટલાક સભ્યોએ તો તફાવતની રકમ કરતાં પણ વધુ રકમ મોકલી છે. અત્યાર સુધીમાં આ રીતે પરિષદને રૂ. ૨,૪૧,૮૫૬ નું દાન મળ્યું છે ને દાનનો આ પ્રવાહ ચાલુ છે.

આ રકમ મોકલાવવાની બાકી હોય તેવા સભ્યોને મારી હૃદયપૂર્વકની વિનંતી છે કે તેઓ સત્વરે પોતાને યોગ્ય લાગે તેટલી રકમનો ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના નામનો ચેક અથવા આટલી રકમ રોકડેથી મોકલી આપે.

‘પરબ’ના મે ૨૦૦૭ના અંકથી બદલાયેલાં રૂપરંગ આજીવન સભ્યોના ઉત્સાહ અને ઉમળકાને આભારી છે.

રતિલાલ બોરીસાગર
વહીવટી મંત્રી

પ્રમુખશ્રીનો પત્ર

પરિષદ-પરિવારનાં પ્રિય સ્વજનો,

૨૦૦૬ના વર્ષને અમેરિકાના સાહિત્યપ્રેમીઓએ ‘ઇયર ઓફ બાયોગ્રાફીઝ’ તરીકે વર્ણવ્યું છે. વર્ષોથી જામેલું ‘ફિક્શન’નાં પુસ્તકોનું પ્રભુત્વ ઓછું થયું અને સંખ્યાબંધ ચરિત્રો પ્રગટ થયાં. આ ચરિત્રોમાં કવિઓ, રાજકારણીઓ, ઉદ્યોગપતિઓ, અદાકારો, લશ્કરી શાસકો, સ્થપતિઓ અને હેવીવેઈટ મુક્કાબાજી કરનારાઓનાં ચરિત્રો પણ છે. ચરિત્રનું અમેરિકાને એટલું ઘેલું લાગ્યું છે કે રહસ્યકથાના પ્રસિદ્ધ કલ્પિત પાત્ર શૅરલોક હોમ્સનું ચરિત્ર પણ પ્રગટ થયું છે ! આ સંદર્ભમાં ૨૦૦૬ના ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રકાશિત પુસ્તકો જોવાનું મન થયું અને એ માટે પ્રવૃત્તિ થતાં તુરત જ જણાયું કે ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકાશિત થયેલાં બધાં પુસ્તકો કોઈ એક સ્થળે પ્રાપ્ય નથી; એટલું જ નહીં, એમની ખાવા પૂરતી એક સંપૂર્ણ સૂચિ પણ પ્રાપ્ય નથી.

આમ તો પ્રેસ અને મુદ્રક અધિનિયમ હેઠલ પ્રકાશકે જે પાંચ નકલો જમા કરાવવાની હોય છે, એમાંની એક નકલ ગૂજરાત વિદ્યાપીઠની કોપીરાઈટ વિભાગને આપવાની હોય છે; પરંતુ દુર્ભાગ્યપૂર્ણ બાબત છે કે અહીં બધા પ્રકાશકો એમનાં પુસ્તકો મોકલતા નથી અને એને પરિણામે ગૂજરાતી ભાષામાં પ્રકાશિત થતાં પુસ્તકોના આ અનામતસંગ્રહમાં ત્રીસેક ટકા જેટલાં પુસ્તકો મળતાં નથી. કોઈ અભ્યાસી કે સંશોધકને પોતાના વિષય કે સ્વરૂપનાં બધાં પુસ્તકો ક્યાંય એકસાથે ઉપલબ્ધ થતાં નથી. આ બાબતને ગંભીરતાથી લેવાની ઘણી જરૂર છે.

૨૦૦૬ના વર્ષના ગુજરાતી ભાષાનાં કુલ ૯૭૪ પુસ્તકો ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના કોપીરાઈટ વિભાગમાં મળે છે. હકીકત તો એ છે કે અંદાજે પ્રતિ વર્ષ ૧,૨૦૦થી ૧,૫૦૦ પુસ્તકો પ્રગટ થતાં હોય છે. કોપીરાઈટ વિભાગનાં ૨૦૦૬નાં પુસ્તકોમાંથી જોવા મળતાં કેટલાંક વલણોનો વિચાર કરીએ.

આ વર્ષે ૧૦૫ જેટલા કાવ્યસંગ્રહો પ્રગટ થયા છે; પરંતુ હાલ ગઝલયુગ ચાલી રહેલો હોવાથી ગઝલસંગ્રહો વિશેષ મળે છે. ૨૦૦૬ના સાહિત્યિક વિષયને લગતાં ૪૭૫ પુસ્તકો છે; જેમાં ૧૦૦ પુસ્તકો તો બાળસાહિત્યનાં છે. કાવ્યસંગ્રહો પછી બીજા ક્રમે નવલકથા ૬૯ અને નવલિકાસંગ્રહો ૫૦ મળે છે, ૫૯ જેટલા સાહિત્યવિવેચનના ગ્રંથો છે. ૩૨ જેટલા લલિતનિબંધસંગ્રહો, ૧૩ હાસ્ય અને વ્યંગનાં પુસ્તકો અને સાહિત્યના પ્રકીર્ણ સ્વરૂપ-પ્રકારમાં સમાવેશ પામે તેવાં અન્ય ૪૦ પુસ્તકો મળે છે.

ગાંધીવિચારનો હાલ કંઈક વિશેષ પ્રભાવ અમુક વર્તુળોમાં જોવા મળે છે, પરંતુ એ વિષયક ૨૫ પુસ્તકોમાં મહદ્અંશે તો પુનર્મુદ્રણ જોવા મળે છે. દિનકર જોશીનું ‘ચક્રથી ચરખા સુધી’, ગુણવંત શાહનું ‘ગાંધીનાં ચશ્માં’ અને નારાયણભાઈ દેસાઈનું આ વર્ષે પ્રગટ થયેલું ‘ગાંધીકથાગીત’ વિશેષ ધ્યાન ખેંચે છે. આમ ગાંધીવિચારની વર્તમાન સમયમાં પ્રસ્તુતતા વિશે ચર્ચા કરતાં વિશેષ પુસ્તકોની અપેક્ષા સહેજે રહે છે.

સાહિત્યવિવેચનનું ચિત્ર ઊજળું લાગે છે. આ સમયગાળામાં મીરાં, દયારામ, ધૂમકેતુ, જયંત ખત્રી, ખબરદાર, મરીઝ, રમેશ પારેખ, જીગર તથા કિશોર પારેખના સાહિત્યિક પ્રદાનને દર્શાવતા ગ્રંથો મળે છે. કવિતા, ગઝલ, દલિત-સંવેદના અને નારી-ચેતનાને આવરી લઈને થયેલાં વિવેચનો પ્રાપ્ત થાય છે. આછુંપાતળું થયેલું મધ્યકાલીન સાહિત્યનું વહેણ આ વર્ષે એ જ ગતિએ વહે છે. એના માત્ર પાંચ ગ્રંથો પ્રગટે થયા છે. બાળસાહિત્યના સર્જન પ્રત્યે વિશેષ રુચિ-સંવર્ધન થયાં છે અને તેથી બાળસાહિત્યના અભ્યાસલક્ષી અને વિવેચનલક્ષી ૪ ગ્રંથો મળે છે.

જીવનચરિત્રની બાબતમાં નિરાશાજનક ચિત્ર છે. એમાં મુખ્યત્વે પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિઓનાં ચરિત્રો મળે છે. આ વર્ષમાં કોઈ સર્જકનું યાદગાર જીવનચરિત્ર લખાયેલું જોવા મળતું નથી. મુખ્યત્વે સંતો, ધર્મપુરુષોનાં જીવનચરિત્રોનું પ્રમાણ વિશેષ મળે છે. રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સંઘના શ્રી માધવરાવ સદાશિવરાવ ગોળવેલકરજીની જન્મશતાબ્દીના કારણે ‘શ્રી ગુરુજી સમગ્ર’ના ૧૨ ગ્રંથો મળે છે; એટલું જ નહિ, પણ એમના વિવિધ વિચારો દર્શાવતી ૧૮ પુસ્તિકાઓ મળે છે. એ. પી. જે. અબ્દુલ કલામની આત્મકથાનું ભાષાંતર કે કુરિયનની આત્મકથાનું ભાષાંતર ‘મારું સ્વપ્ન’ મળે છે. વળી ભારતરત્ન ભીમરાવ આંબેડકરનું ચરિત્ર પણ મળે છે. ગુજરાતની અસ્મિતાનું ચરિત્ર મળતું નથી.

આ ૯૭૪ પુસ્તકોમાં ૫ શબ્દકોશ, ૪ ચારિત્રાત્મક કોશ અને ગ્રંથાલયશાસ્ત્રમાં ૨ પુસ્તકો મળે છે. પાર્શ્વ પ્રકાશને પણ આ વિશે ૪ ગ્રંથો પ્રકાશિત કર્યા છે. ‘ભીલી ગુજરાતી શબ્દકોશ’, ‘પૌરાણિક ચરિત્રકોશ’ અને ‘ગુજરાતી વિશ્વકોશ’ (ખંડ ૨૧) કોશસાહિત્યમાં ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. ‘બહુરત્ના વસુંધરા’ અને ‘સાક્ષરનો સાક્ષાત્કાર’ જેવા માહિતીગ્રંથો મળે છે. ‘મારું પ્રિય પુસ્તક’ અને ‘શનિમેખલા’ પણ ધ્યાન દોરે તેવા ગ્રંથો છે.

સમગ્રતયા જોઈએ તો સાહિત્યક્ષેત્રે નાટ્યરચનાઓ અને એકાંકી રચનાઓનો દુકાળ દુઃખદ છે.

વિદ્યાપીઠના ગ્રંથાલયમાં ઉપલબ્ધ ૯૭૪ પુસ્તકોમાં ૩૭૫ સાહિત્ય વિષયક છે, જ્યારે એ પછીના ક્રમે સમાજવિદ્યાનાં, તત્ત્વજ્ઞાનનાં અને મનોવિજ્ઞાનનાં ૧૧૯ પુસ્તકો મળે છે. ધર્મ અને આધ્યાત્મિક વિષયનાં ૧૧૧ પુસ્તકો મળે છે. એમાં મુખ્યત્વે જ્યોતિષવિષયક અને શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા પરના વિવેચન રૂપે મળેલાં પુસ્તકો છે. ચોથા ક્રમે પ્રૌઢો માટેનાં જીવનચરિત્રમાં ૧૦૪ પુસ્તકો મળે છે. વિજ્ઞાન અને પ્રાયોજિત વિદ્યાનાં ૧૬૫ પુસ્તકો મળે છે. લોકસાહિત્યનાં ૧૩ પુસ્તકો મળે છે. કહેવતવિશ્વ અને વિદેશી લોકકથાઓ ઉલ્લેખનીય છે. જાતકકથાઓ પણ આ યાદીમાં છે. સમૂહમાધ્યમોનાં ૮ પુસ્તકોમાં ‘પ્રથમ અખબાર’, ‘વીર નર્મદની પટકથા’ અને ‘અખબારી ઇતિહાસ’ મળે છે. લલિતકલાનાં ૧૩, ભાષાશાસ્ત્ર અને ભાષાવિષયક ૧૨ તથા ભૂગોળ અને પ્રવાસ વિશેનાં ૧૨ પુસ્તકો પ્રગટ થયાં છે. આ બધાંના ૩૯૦ જેટલા લેખકો, ૧૨ અનુવાદકો અને ૪૬ સંપાદકો પુરુષસર્જકો છે, જ્યારે મહિલાસર્જકોમાં ૭૭ લેખિકાઓ છે. ૬ મહિલા-અનુવાદકો અને ૨ મહિલા-સંપાદકો છે.

૨૦૦૬ના અનુવાદવિશ્વની ચિંતા ચિંતાજનક લાગે છે. અનુવાદક્ષેત્રે મુખ્યત્વે નવલકથાના ૧૦ અને નવલિકાસંગ્રહના ૨ અનુવાદ છે, જેમાંનો એક નવલિકાસંગ્રહ તો

પુનર્મુદ્રિત છે. સુધા મૂર્તિની કન્નડમાં લખાયેલી નવલકથાના અનુવાદો લોકપ્રિય બન્યા છે અને એમની કુલ ૫ નવલકથાઓ આ ગાળામાં પ્રગટ થઈ છે, જેમાંની ચાર પુનર્મુદ્રિત છે. એકંદરે બંગાળી અને મરાઠી ભાષામાં અગાઉના દાયકાઓમાં જેટલા અનુવાદો થતા હતા, તેટલા ૨૦૦૬માં જોવા મળતા નથી. તમિળ, તેલુગુ, મલયાળમ કે પછી પંજાબી, ઊડિયા જેવી ભાષાઓના અનુવાદ મળતા નથી. અનુવાદકલાની તાલીમ માટે ગંભીર પ્રયાસો કરવાનો સમય આવી ચૂક્યો છે.

બાળસાહિત્યમાં પ્રકાશિત થયેલાં ૧૦૦ પુસ્તકોમાં માત્ર એક જ બાળનાટક છે, જે આ ક્ષેત્રની આપણી દરિદ્રતાનું સૂચક છે. બાળકો માટેનાં વિજ્ઞાનવિષયક ૮, તથા કાવ્યવિષયક ૧૦ પુસ્તકો મળે છે. વળી બાળસાહિત્યમાં સૌથી વધુ ચરિત્રોનાં પુસ્તકો મળે છે. તેમાં ૩૦ ચરિત્રો તો માત્ર ધારણા શેઠનાં લખેલાં છે ! આમ બાળસાહિત્યક્ષેત્રે આજના યુગના બાળકને અનુલક્ષીને ઓછું લેખનકાર્ય થયેલું જણાય છે. પ્રૌઢો માટેનાં પુસ્તકોની સંખ્ય પણ માત્ર ૮ની છે.

૨૦૦૬નાં આ પુસ્તકોની સૂચિમાં જે પ્રકાશકોનાં પુસ્તકો પ્રાપ્ત થયાં નથી. તેઓને પત્ર લખીને વિગતો મોકલવાનું કહ્યું છે. ગુજરાતમાં વ્યક્તિગત અને સંસ્થાગત પ્રકાશનો મેળવવાનું ગ્રંથાલયો માટે મુશ્કેલ બને છે. કેટલીક સંશોધન સંસ્થાઓનાં પ્રકાશનો પણ યાદીમાં જણાતાં નથી. તેથી વર્ષવાર પુસ્તકોની જે સંપૂર્ણ સૂચિ-આદર્શસૂચિ તૈયાર થવી જોઈએ તે થતી નથી. વળી પ્રકાશનોનાં સૂચિપત્રો વેચાણ માટેના મર્યાદિત પ્રયોજનથી તૈયાર થતાં હોઈ તેમાં શાસ્ત્રીય પુસ્તકસૂચિમાં અનિવાર્ય એવી પ્રકાશનવર્ષ આદિની પૂરી વીગતો મળતી હોતી નથી.

આ પરિસ્થિતિમાં પુસ્તકોના વ્યવસ્થિત સૂચીકરણ માટે તેમજ સાહિત્યિક સંસ્થાઓએ, ગ્રંથાલયોએ તેમજ પ્રકાશકોએ પૂરી ખબરદારીથી ને સમાયોજનપૂર્વક એક સમયબદ્ધ કાર્યકર્મ ઘડી કાઢવો જોઈએ. ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદ અને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીએ આ દિશામાં વધુ સઘન પ્રયત્નો કરવાના રહે છે. તાજેતરમાં તો ગુજરાતભરનાં વિશ્વવિદ્યાલયોની, સંશોધન-સંસ્થાઓની પ્રકાશનવૃત્તિ પણ મંદ પડી ગઈ છે. એક સમયે યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ ઘણાં પુસ્તકો પ્રકાશિત કરતી હતી. ૨૦૦૬ના ગ્રંથોની સૂચિ કરવાનું કાર્ય શ્રી કિરીટભાઈ ભાવસાર અને શ્રીમતી આબેદા કાઝી કરી રહ્યાં છે, પણ એ પૂર્વનાં વર્ષોની સૂચિનું શું ? ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ એક સમયે દર બે મહિને કોપીરાઈટ વિભાગમાં આવેલાં પુસ્તકોની સૂચિ પ્રગટ કરતું હતું, એ પ્રવૃત્તિ પણ પુનઃ શરૂ થાય તે ઇચ્છનીય છે. કેટલાક લેખકો અને સંશોધકો પોતે પુસ્તકપ્રકાશન કરતા હોય છે, ધાર્મિક સંસ્થાઓ પણ અવારનવાર આવા ગ્રંથો પ્રગટ કરતી હોય છે અને કેટલીક સંસ્થાઓ નિયમિત રીતે આવા ગ્રંથો બહાર પાડતી હોય છે. કોઈક એક સ્થળે આ બધા જ ગ્રંથોની માહિતી સંકલિત સ્વરૂપે - વ્યવસ્થિત રીતે મળે તે કરવું ખૂબ જરૂરી છે. એ દિશામાં હવે ‘જાગ્યા ત્યારથી સવાર’ - એ ન્યાયે સવિશેષ કટિબદ્ધ થઈએ એવો આજનો તકાદો છે.

- કુમારપાળ દેસાઈ

કવિતા

સાત કાવ્યો* | નિરંજન ભગત

૧. તમે ધ્રુવ, તમે ધરી

આ મારી આંખો સારા વે સંસારમાં ફરી ફરી,
પ્રિયે, અંતે એકમાત્ર તમારી પર જ ઠરી.

સૌંદર્ય શું એ એણે અહીં જ જાણ્યું,
આનંદ શું એ એણે હવે પ્રમાણ્યું;
મારી આંખો હવે એ બન્નેથી ભરી ભરી.

એ હવે અંતરમાં જ રમ્યા કરે,
તમારી આસપાસ જ નમ્યા કરે;
મારા સંસારમાં હવે તમે ધ્રુવ, તમે ધરી.

૨. મારી આંખો

સ્ત્રી : તમે મારી આંખોથી અજાણ,
પ્રિયે, આ મારી આંખો એ આંખો નથી,
એ તો છે તમારું હૃદય વીધે એવાં બાણ.

પુરુષ : તો તમને પણ મારા હૃદયની ન જાણ,
એ કુસુમથી વધુ કોમળ, પણ વજથી વધુ કઠોર,
તમે છોડી તો જુઓ એ બાણ,
તોડી જુઓ એને, નહિ તૂટે એવું એ નહોર.
તો પછી એ બાણ જો છૂટે તો કયું લક્ષ્ય ચીધે ?
જોજો, રખેને એ બાણ તમારું હૃદય વીધે !

૩. જેને ‘મારું’ કહી શકું

મને થાય ક્યાંક કોઈ એવું હોય જેને ‘મારું’ કહી શકું,
જેને મારા મનમાં જે હોય - નરસું કે સારું - કહી શકું.
ભલે એનામાં મારા જેવી અધૂરપો હોય,
પણ સાથે સાથે થોડીઘણી મધુરપો હોય,
જેને અન્યથી ઊંચું કે નીચું નહિ, પણ ન્યારું કહી શકું.

* તાજેતરમાં ‘ગૂર્જર’ દ્વારા પ્રગટ થનાર કાવ્યસંગ્રહ ‘પુનશ્ચ’માંથી

જે મારા એકાન્તની એકલતાને સહી શકે,
હું જેવી છું તેવી ગાંડીઘેલી મને સહી શકે,
એ માનવી હોય પણ એને પ્રભુથી યે પ્યારું કહી શકું.

૪. હું તમને ખોઈ રહી

સ્ત્રી : હું તમને ખોઈ રહી,
તમે ક્યાં છો ? હું તમને ક્યાંય નથી જોઈ રહી.

પુરુષ : તમે મને નહિ, તમારી જાતને ખોઈ રહ્યા,
એથી ફૂલો છો તમે મને ક્યાંય નથી જોઈ રહ્યા;
ને હવે તમે તમારી જાત પર રોઈ રહ્યા,
તમારી આંખોમાં મારી છબી એને લહોઈ રહ્યા,
હવે આંખોની અંદર પણ હશે કોઈ નહિ;
હવે તમે કહી શકો, 'હું તમને ખોઈ રહી.'

૫. સર્પ ? કે રજજુ ? કે બન્ને ?

મધરાતે
તમે અચાનક મારા શયનખંડમાં આવ્યા,
તમે મને પૂછ્યું, 'જાગો છો કે ?'
મેં કહ્યું, 'હા.'
પછી તમે મને પૂછ્યું, 'કંઈ વાંચવું છે ?'
મેં કહ્યું, 'હા.'
તમે મારા હાથમાં પુસ્તક ધર્યું :
'સર્પ અને રજજુ'.
અને મારા હોઠ પર ચુંબન કર્યું.
અને તમે તરત જ ચાલ્યા ગયા.
ત્યારથી હું એ ચુંબન વાંચી રહ્યો છું.

પછીની મધરાતે
તમે અચાનક ફરી મારા શયનખંડમાં આવ્યા,
અને માત્ર આટલું જ કહ્યું,
'મારા પ્રેમમાં વિલંબિત લય છે,
એનો તમને ભય છે ?'
પછી તમે કહ્યું,
'મારી વય વધતી જાય છે,
મારી અધીરાઈ પણ. પણ...'

અને તમે અરધે વાક્યે ચાલ્યા ગયા.
ત્યારથી વિસ્મય સાથે
હું મને પૂછી રહ્યો છું,
'એ ચુંબન -
સર્પ ? કે રજજુ ? કે બન્ને ?'

૬. જવું જ છે તો જાઓ

જવું જ છે તો જાઓ, પણ મેં જે પ્રેમ કર્યો તે પ્રેમને સ્મરશો નહિ,
અને ભવિષ્યનું તમારું જે શેષ જીવન એને વ્યર્થ કરશો નહિ.
આટલાં વર્ષો તમે જાણે કે સ્વપ્નલોકમાં પરીકથામાં વસ્યા હતા,
છતાં કેટકેટલું લડ્યા હતા, રડ્યા હતા, હોંસે હોંસે હસ્યા હતા;
એનું સૌંદર્ય, એનો આનંદ, એની ધન્યતા, એને હવે હરશો નહિ,
જે કેં થયું, જે કેં ગયું, જે કેં રહ્યું, એને ધ્યાન પર ધરશો નહિ.
જીવનમાં જ્યાં જ્યાં અંત છે ત્યાં ત્યાં નવો આરંભ છે, ક્યાંય ન્યૂનતા નથી.
ભર્યું ભર્યું આ વિશ્વ છે તેવું જ જીવન છે, ક્યાંય શૂન્યતા નથી;
વિરહની વ્યાકુલતા ને વિહ્વલતામાં એકલતાને વરશો નહિ,
તમે કોઈના પ્રેમપાત્ર થશો, ને તો તમે મૃત્યુ પૂર્વે મરશો નહિ.

૭. આ મારી જાતનું શું કરીશ ?

આ મારી જાતનું શું કરીશ ? મેં જે પ્રેમ કર્યો એ પ્રેમનું શું કરીશ ?
હું પ્રેમમાં પાગલ કેટકેટલે દૂર આવી, હવે પાછી કેમ ફરીશ ?
પ્રેમમાં મેં જે કેં કહ્યું ને જે કેં કર્યું, જાણ્યું નહિ એનો શો અર્થ હશે,
એ સૌ હવે વજ જેમ લલાટે જે લખ્યું, એ શું હવે કદી વ્યર્થ થશે ?
આ મારી જાત જેણે પ્રેમ કર્યો, એના પર હવે કેવું ધ્યાન ધરીશ ?
સપત્નીની જેમ એ તો સદા સાથે રહેશે, એને હવે કેમ હરીશ ?
હું આયુષ્યની અધવચ આવી છું, હવે નવા આરંભની વય નથી,
જીવનના આરંભનો પ્રથમ જે પ્રેમ, એ પ્રેમનો કદી ક્ષય નથી;
એક દેહમાં બે જીવ ? એક ભવમાં બે ભવ ? હવે કોને વરીશ ?
એકાન્ત ને એકલતાને વરીશ, એમાં જીવીશ ને એમાં જ મરીશ.

ચાર ગઝલો | રાજેશ વ્યાસ 'મિસ્કીન'

૧. અબુભાઈ શેખાણીને....

જીવ કેં એવો હતો કે મૌન રહેવાયું નહીં,
એય પણ સાચું કે કહેવું તું એ બોલાયું નહીં.
થોભવાનું ક્યાં હતું ? બસ એ જ સમજાયું નહીં,
એટલે તો ક્યાંય કરતાં ક્યાંય પહોંચાયું નહીં.
દોડધામો મેં જ સર્જી દોડતો કાયમ રહ્યો,
તોય કાં લાગ્યા કરે છે ક્યાંય પહોંચાયું નહીં.
કોણ કઈ બાજુથી આવ્યું ને કઈ બાજુ ગયું ?
કેં જ સમજાયું નહીં કે કેં જ પુછાયું નહીં.
પત્ર આ કોનો મળ્યો ? એય ક્યારે છેક... મન,
આંખ પર આંસુના પડદા કેં જ વંચાયું નહીં.
માત્ર હરખાતો રહ્યો સૌને હસી મળતો રહ્યો,
લઈ ગયા શું ? દઈ ગયા શું ? કેં જ નોંધાયું નહીં.
હરવખત ભોંઠા પડાયું છેતરાયો હરવખત,
કોણ પોતાનું - પરાયું કેમ પરખાયું નહીં ?

◆ દસ વર્ષની ઉંમરે અબુભાઈ શેખાણીની ગઝલો વાંચી હતી.

૨. અમૃત ઘાયલને...

ખોળિયું સાવ સૂનું ખોખું છે,
કોઈ ઘબકે છે એ અનોખું છે.
ક્યાંક ના થઈ ગયું હો મન મેલું,
બહારનું આ જગત તો ચોખ્ખું છે.
છોડ સઘળું સહર્ષ જીવી લે,
એ જ જીવનનું લેખું-જોખું છે.
તું ભલેને અભિન્ન માને પણ,
દેહથી મન સદાય નોખું છે.
દુઃખ સદાકાળ સીધુંસટ 'મિસ્કીન',
સુખનું જોણું જરા મલોખું છે.

૩. મનોજ ખંડેરિયાને....

આંખમાં ઓગળી ગયો જાદુ,
શબ્દ રૂપે મળી ગયો જાદુ.
પંચતત્ત્વે ભળી ગયો જાદુ,
જાતમાં ઝળહળી ગયો જાદુ.
પારણાથી તે છેક ખાંપણ લગ,
કેટલું સાંકળી ગયો જાદુ ?
આખરે એમ ઊઘડ્યો પડદો,
પ્રાણ થઈ નીકળી ગયો જાદુ.
શું ગજુ પગનું કે પહોંચે ત્યાં ?
પણ ગઝલ થઈ ફળી ગયો જાદુ.

૪. અનામી શાયરને...

રખડુ છીએ સ્વભાવથી શું ઘર બનાવીએ ?
બેસી ગયા ત્યાં 'હાશ'નો અવસર મનાવીએ.
મનમાં જે રંગ-રૂપ ને આકાર રચાયા,
એની જ ઘડીએ મૂર્તિઓ ઈશ્વર બનાવીએ.
ટીપું છીએ વિસાત ભલે કેં નથી છતાં,
ભેગા થઈને ચાલને સાગર બનાવીએ.
જે કામનું કશું જ નથી ફેંક એ બધું,
મનમાં ભરી શું ? પંડને પામર બનાવીએ.
આરંભમાં જ શૂરા પછી પડતું મૂકવું,
ચલ મન ! કશું જીવનમાં સમયસર બનાવીએ.
ગમશે બધે જ એક શરત છે ઓ જિંદગી,
કરીએ વહાલ સૃષ્ટિને સુંદર બનાવીએ.
તક તો હતી છતાંય ના મોકા ઉપર વહ્યા,
ઇચ્છા છે એ જ આંસુનું અત્તર બનાવીએ.
મજબૂર થઈને એણે પ્રગટવું પડે પછી,
'મિસ્કીન' પ્રાણ એટલો તત્પર બનાવીએ.

◆ કવિમિત્ર એસ. એસ. રાહી પાસેથી એક શેર સાંભળવા મળેલો :
ખાનાબદોશ લોગ હૈ ક્યા ઘર બનાવેંગે ?
સાયા જહાં ભી મિલેગા બૈઠ જાયેંગે.

આ શેર તો જાણે હું જીવતો હોઉં તેમ લાગે છે. એ અનામી શાયરને આ ગઝલ અર્પણ.

લાભશંકર ઠાકર

જ.સ્થ. : સોડલા (જિ. સુરેન્દ્રનગર), વતન : પાટડી. ♦ એમ.એ., ડી.એસ.એ.સી. (શુદ્ધ આયુર્વેદ અભ્યાસક્રમનો ડિપ્લોમા), શરૂઆતમાં અધ્યાપન પછીથી ચિકિત્સક ♦ કા.ગ્રં. : 'વહી જતી પાછળ રમ્ય ઘોષા' (૧૯૬૫), 'માણસની વાત' (૧૯૬૮), 'મારા નામને દરવાજે' (૧૯૭૨), 'બૂમ કાગળમાં કોરા' (૧૯૭૪), 'પ્રવાહણ' (૧૯૮૬), 'લઘરો' (૧૯૮૭), 'કાલગ્રંથિ' (૧૯૮૮), 'ટોળાં અવાજ ઘોંઘાટ' (૧૯૯૦), 'કલ્યાયન' (૧૯૯૮), 'કિચુડ કિચુડ' (૧૯૯૯), 'સમય સમય' (૨૦૦૦), 'હથિયાર વગરનો ઘા' (૨૦૦૦), 'ટેવ' (૨૦૦૧), 'છે' (૨૦૦૨), 'છે પ્રતિજ્ઞા' (૨૦૦૨), 'આઈ ડોન્ટ નો સર' (૨૦૦૨), 'રમત' (૨૦૦૩), 'મેં કમિટ કર્યું છે શું?' (૨૦૦૪), 'આવ' (૨૦૦૬). ♦ રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક (૧૯૮૧), નર્મદ સુવર્ણચંદ્રક (૧૯૮૬), સાહિત્ય અકાદમી, દિલ્હીનો પુરસ્કાર (૧૯૯૧), ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીનો ગૌરવ પુરસ્કાર (૨૦૦૨).

તડકો | લાભશંકર ઠાકર

તડકાના ટુકડાઓ
જ્યારે
અસ્તવ્યસ્ત થઈ
આળોટે દરિયામાં
માછલીઓની
મોંઝાડોમાં
વાગે એની ધાર
થડ તડકાનું ખડબચડું
ને માછલીઓનાં પાંદ
સાંઝકના ઝૂલે છે
ઢગલો પંખીનાં ફળ કાચાં
સાચાં રે ભાઈ સાચાં.
તમેય સાચાં

અમેય સાચાં
તડકાના ટુકડાઓ સાચા
દરિયો સાચો
માછલીઓની મોંઝાડો પણ સાચી
થડ તડકાનું સાચું
એ પણ ખડબચડું
ને માછલીઓનાં પાંદ
ઢગલો પંખીનાં ફળ કાચાં
બધાંય સાચાં
જાણો છો ?
આ સાચ જૂઠને સંભોગે છે ?
ને અંધકારની યોનિમાંથી
સરકે છે આ તડકો.

The Sun | Labhshankar Thakar

When the sun's shards scatter
and wallow in the sea
their sharp edges gash
the insides
of the open mouths of fish.
The sunlight-stem is rough
and the fish-leaves
sway in the dusk.
Birds' fruit-heaps
are raw
yet real. yes real.
You are right
we are also right.
The sun's shards are real
fish's open jaws too are real;
the sun-trunk is real
and too its roughness;
real are the fish-leaves
and the birds' raw fruit-heaps.
All are genuine.
Do you know
this truth ravishes
falsehood ?

And the sun slithers
form the vagina
of darkness ?
Daily at dawn the sun weeps.
Slowly opens its eyes
in the tiny blossoms of
borsali.¹
Upon the warm wool of
sheep
the sun quivers white-yellow.
The sun is chameli's² leaves
the sun is squirrels' ears.
Chameli's leaves have turned
long
squirrels' ears have turned
large.
Hair piled high
light raiment parted
Laxmi³ bathes
in leisurely abandon.
The sun ravishes
her every pore.

તડકો રોજ પરોઢે રોવે.
 બોરસલીની ઝીણેરી ફૂપળોમાં
 એની આંખ ધીમેથી ખોલે.
 ગરમ ગરમ ગાડરમાં
 તડકો ધોળું પીળું થરકે.
 તડકો ચંબેલીનાં પાન
 તડકો ખિસકોલીના કાન.
 ચંબેલીનાં પાન બન્યાં છે લાંબાં
 ખિસકોલીના કાન બન્યાં છે મોટા.
 કેશ કરીને ઢગલો
 આછાં વસ્ત્ર કરીને અળગાં
 એકાન્તે વાડામાં લક્ષ્મી
 આળસમાં નિરાંતે બેસે ન્હાવા.
 તડકો એનું રોમરોમ સંભોગે.
 તડકો જાય મરી
 ને તડકો રોવે.
 તડકાનું શબ જાય લઈ તડકાનું ટોળું
 તડકાની એક ગાય ચરે છે
 તડકો ફૂણો.
 તમેય તડકો
 અમેય તડકો
 તડકાના સરવરમાં
 તડકો ડૂબે.
 તડકો દોડે છે
 તડકો ઊંઘે છે
 તડકો બોલે છે
 તડકો નાચે છે
 તડકો તડકો તડકો
 ચારેકોર.
 ઉત્તર તડકો
 દક્ષિણ તડકો
 તડકાનું આકાશ
 તડકાની આ પવનલહરીઓ
 પરશે વારંવાર.
 અમેય તડકો

તમેય તડકો
 તડકો તડકો રે.
 નાગા થઈને નાચો
 તડકો તડકો રે.
 આઘા જઈને યાચો
 તડકો તડકો રે.
 તડકાની ટેકરીઓ પરથી
 તડકો ગબડી જાય
 તડકાની તલવાર વડે
 તડકાનું માથું કાપો
 તડકો તડકો રે.
 નાગર તડકો
 વાનર તડકો
 ગાંધીજીની ટાલ તડકો.
 તડકાનું ચંદન
 તડકાના પથ્થરને જઈ અર્ચે
 તડકાની છાતીને
 ચૂંથે
 તડકાની આંગળીઓ
 તડકાના ઘણથી
 તૂટે છે તડકાની પાંસળીઓ.
 તડકો તૂટેલો
 તડકો ફૂટેલો.
 તડકો બં બં
 તડકો મં મં
 તડકો તારી બોચીનો છે મેલ.
 તડકો પીળો રે
 તડકો લીલો રે
 તડકો ઊંડે રે
 તડકો કાલે રે
 તડકો આજે રે
 તડકો ટીલું રે
 તડકો બીલું રે
 તડકો મૂંગો રે
 તડકો ભૂંડો રે.

The sun perishes
 and the sun weeps.
 The sun's corpse is carried
 away
 by a throng of sunbeams.
 A sunny cow grazes -
 the sun is gentle.
 You too are sunny
 we too are sunny.
 The sun drowns
 in the sunny lake.
 The sun sprints
 the sun snores
 the sun chatters
 the sun frisks
 sunshine sunshine sunshine
 everywhere.
 The northern sun
 the southern sun
 the sunny sky
 these breezy currents of
 sunshine
 keep caressing.
 We too are sunny
 you too are sunny.
 O sunshine sunshine.
 Strip and frolic
 O sunshine sunshine.
 Go some distance and beg
 O sunshine sunshine.

The suns tumbles down
 sunny hills.
 Cut off the head of the sun
 with a sunny sword
 O sunshine sunshine.
 The cultured sun
 the ape sun
 Gandhiji's baldness sun.
 The sun's sandalwood paste
 offers worship
 to the sun's stone icon
 the sun's fingers
 maul sunny breasts.
 A sunny hammer shatters
 sunny ribs.
 A broken sun
 a leaking sun.
 the sun bum bum⁴
 the sun mum mum⁵
 the sun is dirt on your neck.
 O the sun is yellow
 O the sun is green
 O the sun is deep
 O the sun is tomorrow
 O the sun is today
 O the sun is teelu⁶
 O the sun is beelu⁷
 O the sun is mute
 O the sun is a menace.

1. A tree with fragrant flowers 2. A bush with fragrant blossoms
 3. Wife of Lord Vishnu, but in this context any beauty 4. Nonsense
 syllables, sometimes used in the worship of Lord Shiva 5. Nonsense
 syllables 6. Auspicious mark on the forehead 7. Bilva leaf, an offering to
 Lord Shiva

Tr. : Pradip Khandwalla

(પ્રગટ થનાર સંચય 'Beyond the Beaten Track'માંથી)

ધાર્યું હતું તેટલું તે નિર્ભેળ ન નીકળ્યું. હિમાલયની શાંતિ અને નિર્ભેળ એકાંત ઇચ્છનીય નિર્ભાંતિ તરફ દોરી જશે તેવી આશા હતી. દેશના ૧૦૮ સનદી અધિકારીઓ હોય અને ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ મેનેજમેન્ટ, બેંગ્લોર અને મેક્સવેલ સ્કૂલ, અમેરિકાના પ્રાધ્યાપકો હોય પણ તો પૂછવાનું જ શું ? જાહેર વહીવટ અને સરકારી નીતિનિર્ધારણની પ્રક્રિયાનું પૃથક્કરણ ચાલ્યા કરે છે, ઘણી વાર એમ લાગે કે ધરતીથી ખૂબ દૂરની વાતો થાય છે. કદાચ એટલે જ આ પર્વત-નગરી મસૂરીને પસંદ કરી હશે.

પર્વત ઉપર પથ્થરના ભવનને એમણે “ગંગા” નામ આપીને અમારી હોસ્ટેલ બનાવી છે. રૂમમાં એકાંત સમાય તેવી ક્ષમતા છે. એક સરસ નવું દર્પણ છે, નવી-પોલિસ કરેલાં ટેબલ-ખુરશી છે, ઊકળતી ચા પીવી હોય તો “કેટલ” છે. એકાંતને ગમે તેવા બધા પરિવેશ હાજર છે. એને ઉશ્કેરવા માટે મારી પાસે મહર્ષિ અરવિંદ, ઇવાન યુટંગ, સુરેશ જોશી, કાલિદાસનું મેઘદૂત બધું જ હાજર છે. ચીનની કવિતાઓ, એઝરા પાઉન્ડની ‘Selected Poems’ અને તેની પ્રસ્તાવનામાં એલિયટની શબ્દસૃષ્ટિ પણ છે. આ બધું હોવા છતાં એકાંતને અનેક બારીઓ છે. મોં ચઢાવીને બેઠેલા ટીવીને હું બોલવા દેતો નથી, નવા દર્પણમાંથી છલકાતા જૂના બાવન વર્ષ બોલકા બને છે, મૂળ તો એની ફેમમાંથી ફૂટી નીકળતી પોલિસનો પરિશ્રમ પે’લા લાકડાને જંગલથી જુદો નથી પાડી શકતો એના લીધે એની ગંધ રૂમમાં ખૂબ આંટા મારે છે.

એકાંતમાં એમ થાય છે કે એક વાર માછીમાર પોતાની જાળને ફેંકે તેવી રીતે પહાડ ઉપર ફેંકું અને આમ ટકાર ઊભેલા દેવદાર વૃક્ષના મૂળમાંથી પકડી લાવું કોઈ જનમોજનમની વારતા. ખંખેરી નાખું પહાડી-પવનની ગીતપંક્તિઓ અને ભેગા કરી લઉં સવારે સાત વાગ્યે નિશાળ જતાં બાળકોના અવાજોની ગૂંચડા-વળેલી ભાષાની ભીનાશને; પણ એકાંતને આવું કશું મંજૂર નથી. વળી-વળીને એકાંતના કાણામાંથી દેખાતું નગર, એના માર્ગો, સ્વજનો આવી ચઢે છે. ઠંડીમાં ધ્રૂજતા એકાંતને જોઈને પેલા દુર્જનો અર્જુન સામે અઢાર અઠૌણી સેનાની પ્રથમ પંક્તિમાં ઊભેલા મહાનુભાવોની જેમ ગોઠવાઈ જાય છે. સ્પર્ધાની અને શોષણની સર્પિણીઓ નાગલોકની નવી વારતા માંડવા થનગને છે. પ્રત્યેક વાદળમાંથી કાલિદાસ ઊતરી આવે છે, ઠંડા પવનની પ્રત્યેક લહેર આખા વિપ્રયોગને ઉજ્જા કરી મૂકે છે. અરવિંદ જેને કવિતામાં મંત્ર કહે છે તેવી પ્રાણપોષક લાગણીઓની તરંગલંબાઈ દૂર હિમાલયના શિખરસ્પર્શનો આહવાદ માણે છે પણ શબ્દદેહે ઉતરવાનું નામ નથી લેતી.

એમ થાય છે પેલી બાજુથી ઊતરીને ચાલી નીકળું, મૌનના પ્રદેશમાં. એકાંતના શુદ્ધ સ્વરૂપને પામવા, પર્વતની ભુજાઓમાં ફૂલી ગયેલો ભૂતકાળ અને શૂર્પણખાની જેમ બૂમાબૂમ કરતો પવન – એકાંતને એમ એકલું પડવા દેતા નથી. ઘણી વાર એમ થાય ચાલો, આકાશને ખોદીએ. શોધી કાઢીએ થીજેલા શબ્દોના અભ્યન્તરોને. દેવો અને દાનવોના યુદ્ધના અવાજોને

ઓગાળી, ઓગાળી વહાવી દઈએ ભાગીરથીમાં. સ્વર્ગ-નરકના દરવાજા વચ્ચે ઊભા રહીને થોડી વાર ચિત્રગુપ્ત સાથે થોડી ગુપ્ત ગુફ્તેગુ કરીએ. સૂરજને કોમળતાની કવિતા અને છાયાની શીતળતાની એક અરજી આપવાની ઇચ્છા છે. વાદળી આકાશનાં કાળાં-ડિબાંગ પોલાણોમાં રખડવું છે, જથ્થાબંધ વાદળોનાં પોચાં પોચાં મેદાનોમાં થોડી ધીંગામસ્તી કરવી છે, ખોવાઈ ગયેલી ગિલ્લીને કોઈ ગ્રહમાંથી શોધી લાવવી છે. મારા જન્મસ્થાને રહેલા ચંદ્ર સામે બેસીને થોડી વાતો કરી લેવી છે. પક્ષીઓને દઝાડતાં કિરણોને રસ્તામાં જ પકડીને એમનો હાથ મચડવો છે. હવામાનશાસ્ત્રીઓની આગાહીઓને વિસ્મયથી સાંભળતા ઇન્દ્રદેવની હસ્તરેખાઓ વાંચી સંભળાવવી છે. અને ભેંકાર આકાશમાં લીલાંછમ ખેતરો જેવી પ્રાર્થનાઓ અને કવિતાઓમાં ખુલ્લા પગે દોડવું છે. આંતરડાને હચમચાવીને ગવાયેલાં વેદનાનાં ગીતોને ભેટવું છે, પ્રેમનાં દશ્યોને સંઘરી રાખનાર કોઈ દેવ સાથે થોડો વિવાદ કરવો છે, વરુણદેવને પહેલા વરસાદનું ગીત સંભળાવી ઋણ ચૂકવવું છે.

આ બધું કરવું છે, તે કહું છું ત્યારે કમ્પ્યુટરમાંથી આળસ મરડીને વર્ગખંડની વાતો બહાર નીકળે છે, ટીવીમાં ગૂંચળાઈ ગયેલું કોલાહલનું એક વાદળ બારણું ખોલી બહાર આવતું હોય તે રીતે એકાંતમાં મૌન રહેલા ટીવીનો તરખાટ ઊભો કરે છે. ટેલિફોનના તારના ગૂંચળામાંથી ઘંટડીઓની એક હારમાળા સાંજના તૈયાર થઈને ફરવા નીકળતી સહેલીઓની માફક બહાર નીકળે છે. આધુનિક મેનેજમેન્ટના તજજ્ઞોનાં વ્યાખ્યાનો શ્વેત-દાઢીવાળા ઋષિની અદાની પલાંટી વાળીને મારી સામે બેસી જાય છે, ગીતામાંથી અર્જુન એની પણછમાંથી નવા પ્રશ્નોના બાણ છોડે છે, સામે છોડેથી કૃષ્ણના મૌન-મુસ્કાનથી એકાંત આખેઆખું તરડાય છે. કોલબેલના ગળામાં ‘સા’બ જાને કા ટાઈમ હો ગયા’ એવો કર્કશ અવાજ લટકે છે, બાથરૂમમાં ઊકળતા ગંગાજલમાં હિમાલય મને ‘વલોબલ-વોર્મિંગ’ની વાત સમજાવે છે, દવાની પડીકીઓ અને ગરમ ધાબળા મને આ એકાંતથી ભાગી છૂટવા રસ્તા બતાવે છે. પર્વત ચઢી-ચઢીને હાંફી ગયેલા બૂટ એક નવા પ્રાણયામની સલાહ આપે છે.

એકાંતને મેં કહ્યું હતું, ‘આવું નહિ !’ માત્ર આપણે બે જ હોઈએ તેવી રચના કરવાની પરંતુ એ કોનું માને છે તે મારું માને...!

માની લો કે તમે એક ફૂલગુલાબી પ્રકૃતિ ધરાવતાં સન્નારી છો, અને તમારા જીવનસાથી કહેતાં પતિ બિલકુલ સોગિયા અને જરા સરખું હસવામાંયે પૃથ્વી એની ધરી પરથી ખડી પડશે તો પોતાનું નામ આવશે એવી ચિંતાથી ત્રસ્ત રહે છે. હવે તમે શું કરશો ?

દેખીતું છે કે તમે કશું જ નહીં કરી શકો. આપણે ત્યાં આટલાં નાનાં કારણોસર છૂટાછેડા લેવાનો ચાલ નથી. આપણે એનો આરંભ કરનારાં મશાલચી થઈ જ શકીએ પણ એવા ઉધામાનો કાં તો આપણને શોખ નથી, અને કાં તો એ માટેની વય વીતી ગઈ છે. ચાલો, હવે આગળ વિચારો. તમારી પાસે કયા કયા વિકલ્પો છે ?

નથી જડતા, બરાબર ને ? એમ જ હોય. તમે તમારા જીવનસાથીની સાવેસાવ સામે છેડે હો તો પણ તમારે તો જીવનનૌકામાં બેસી રહેવું પડશે, અને હલેસાં મારવાનો શ્રમ પણ લેવો જ પડશે. તમારા ભાગ્યે રેતીમાં વહાણ ચલાવવાનું આવી ગયું હોય તોયે ! (તમને તો ખબર હશે જ કે જીવનનૌકા બંનેમાં ચલાવવાની હોય છે, પાણીમાં અને રેતીમાં.) તમે અધવચ્ચે ઝંપલાવી નહીં શકો, ભલે કલ્પનામાં તમે એ ક્રિયા વારંવાર કરી હોય !

આટલી ભૂમિકા બાંધ્યા પછી મૂળ કથા આવે છે. અમારી સાથે સ્નેહા નામની એક છોકરી ભણતી હતી. જરા બેવડ બાંધાની, અને રૂપાળા દેખાવાની ચિંતા ફગાવીને પ્રેમથી ખાતીપીતી, અને બેધડક હસતી-હસાવતી. અમને એ ગમતી કારણ કે એ સદા ખુશમિજાજ રહેતી, અને બધ્યાંઝળ્યાં કરતાં એના જેવાં મનને રુચે એ સ્વાભાવિક છે. છોકરાઓને રાજી રાખવા એ કંઈ ન કરે એટલે સહુને એમ જ હતું કે સ્નેહા પરણશે નહીં, અથવા તો એને કોઈ પસંદ કરશે જ નહીં. પણ ચમત્કારો તો બને, અને બનતા રહે. સ્નેહા પરણી, અને તેય રૂડા રાજકુમાર જેવા પ્રસન્નને. અમને ખાતરી હતી કે આ સ્નેહાના મરકતા ચહેરાનો જ પ્રતાપ. પ્રસન્ન પણ એમના નામ મુજબની પ્રકૃતિ ધરાવતા હશે એમ માની લેવું એ અમારે પક્ષે અક્ષમ્ય નાદાની હતી. પણ એમાં અમારો વાંક નહીં. અમે કોલેજના તમામ વર્ગો દરમિયાન દર વર્ષે એક એમ ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ના ચારેય ભાગ ભણેલાં.

અમારી નાદાનીની માહિતી દસ વર્ષ પછી અમને મળી. સ્નેહા સાસરે ગઈ એટલે ધારેલું કે એ તો એના રજવાડામાં લીલાલહેર કરતી હશે. પૂરાં દસ વર્ષ પછી એને જોવાનું બન્યું. આ સ્નેહા ? અમે આઘાતથી મૂઢ બની ગયાં. શરીર ઓગળી ગયેલું, ચહેરો રડમસ, કોઈની સાદ્દીમાં આવી હોય એવો. આમ બને જ શી રીતે ? નિરાંતે બેસવાનું થાય તો વળી ચતુરાઈથી વાત કઢાવી શકાય. ગપસપમાં પરોવાયાં, અને ધીરે ધીરે બધું સ્પષ્ટ થયું. પ્રસન્નકુમાર તો છેક જ દિવેલિયા નીકળ્યા ! સ્નેહાને એની જાણ થઈ એમના હનીમૂન દરમિયાન. બંને બાય રોડ, એમની નવી નક્કોર મોટરમાં, હિલસ્ટેશન ફરવા ગયાં. શિયાળાની ઠંડી અને ધુમ્મસછાયા રસ્તા. અજાણી જગ્યા અને ઝાંખા દેખાતા માર્ગને કારણે વારંવાર મોટર ઊભી રાખીને ચોકસાઈ કરવી પડે, જ્યાં જવું હતું તે સ્થળની દિશા માટે પૂછપરછ

કરવી પડે. કાતિલ પવનને લીધે કાચ ચડાવી દીધેલા. રસ્તા અંગેની પૃચ્છા માટે લાંબી છતાં અનિવાર્ય એવી વિધિ કરવી પડે. પહેલાં કાચ નીચે સરકાવવાનો, પછી સવાલને બહાર મોકલવાનો, પછી જવાબને અંદર આવવા દેવાનો, અને ફરી કાચ ચડાવી દેવાનો. આ વિધિ ત્રણચાર વખત તો સુપેરે સંપન્ન થઈ, પણ પછી થાક, ભૂખ કે કંટાળો, અથવા તો ત્રણેય એકસાથે અનુભવવાને કારણે પ્રસન્ને બંધ કાચમાંથી જ સાઈકલ પર ચાલ્યા જતા એક બહાવરા ગ્રામજનને સવાલ પૂછ્યો કે યે રસ્તા જોગીન્દરનગર જાયેગા કે નહીં... પેલા માણસેય ઠંડીમાં કાનબાન ઢાંકેલા, અને ન ઢાંક્યા હોય તો પણ બંધ કાચમાંથી એ કેટલું સાંભળી શકવાનો ? એ બાપડો ઇશારતથી સમજાવવા મથે કે એને કશું સમજાતું નથી પણ એના ઇશારા પ્રસન્ન સમજે ત્યારેને ! પેલાના આવા હાવભાવથી પ્રસન્નની છટકું-છટકું થતી કમાન ખરેખાતની છટકી. સ્ટીયરિંગ પર હથેલી પછાડી મોં ફાડીને એ ગજ્યો : ‘જોગીન્દરનગર ?’ હવે એ અબુધ આદમી ગભરાયો. રાંકડો થઈને હાથ જોડવા લાગ્યો, કાન પાસે હાથ અડાડી નકારમાં હાથ વીંઝવા લાગ્યો. આ અદ્ભુત જુગલબંદીની એકમાત્ર સાક્ષી સ્નેહા માટે આખુંયે દશ્ય બત્રીસ પકવાનનો થાળ હતું. ચાર્લી ચેલ્વિનની એકાદ મજેદાર મૂંગી ફિલ્મ અણધારી જોવા મળી ગઈ હોય એમ એ ખિલખિલાટ ઝૂમી ઊઠી. આ ગોટાળો જેમ જેમ આગળ વધ્યો તેમ તેમ સ્નેહાના હાસ્યનું વોલ્યૂમ વધતું ગયું. એ હસતાં હસતાં બેવડ વળી ગઈ, આંખમાં પાણી છલકાયાં. પ્રસન્ને ગાડીને એક ધડાકામાં ફર્સ્ટ ગિયરમાં નાખી આંચકા સાથે દોડાવી. સ્નેહાના ખડખડ હસવા પર પગ મૂકતો હોય એમ જોરથી એસ્કેલેટર દબાવી દીધું. એનું મગજ કોધથી ફાટી ગયું.

‘સ્નેહા... આ આ...!’

એના ધમધમતા ભેજામાંથી માત્ર આટલું જ નીકળ્યું, પરંતુ એ અવાજ ફાટી ગયેલો સંભળાયો. માત્ર સ્નેહાને. હજી તો આગળના પ્રસંગમાંથી એ હસી પરવારી નહોતી ત્યાં આ અવાજ સાથે એની તીવ્ર કલ્પનાશક્તિએ એમ જ એમના ગરજતા સિંહના ગળામાંથી બિલાડીનો અવાજ નીકળે એ દશ્યને સાંકળી દીધું, અને એ શબ્દશ: હોહોહાહામાં લોટપોટ થઈ ગઈ.

પ્રસન્ને આવી ઘટના આ પહેલાં ચાખી નહોતી. એને એમાં પોતાના શાનદાર વ્યક્તિત્વનું અપમાન દેખાયું. મોં ચડાવીને એણે મોટર દોડાવી, ક્યાંયે સુધી એક પણ શબ્દ ઉચ્ચાર્યો નહીં. સ્નેહા પૂરેપૂરું હસીને શાંત પડી ગઈ ત્યારે વાતને પાછી વાળવા માટે કે મામલો સંભાળી લવા માટે બહુ મોડું થઈ ગયું હતું. આ પછી આખાંયે પ્રવાસમાં સ્નેહા કે પ્રસન્નને મઝા ન આવી. પ્રસન્નને સ્નેહા નાદાન લાગી અને સ્નેહાને પ્રસન્ન મૂંજી લાગ્યો.

ધ એન્ડ. ભલે એમણે છૂટાછેડા ન લીધા તોયે.

અમારા ફુઆજીની કથા પણ કંઈક આવી જ છે. ફોઈની સેન્સ ઓવ હ્યુમર ગલગોટા જેવી. ફુઆ સાવ પ્રસન્ન જેવા નહીં પણ ફોઈની સરખામણીમાં જરા પાછા પડે. છમકલાં થતાં રહે. ફુઆજીની અનેક ખાસિયતોમાંની એક એમને નહાતાં ખૂબ વાર લાગે એવી. ફોઈની લાક્ષણિકતા એમનો સ્વચ્છ વાસણો માટેનો આગ્રહ.

એક વાર ફુઆ બાથરૂમમાં હતો ત્યારે કોઈક અગત્યના કામસર મળવા આવ્યું. ખૂબ રાહ જોઈ, ફોઈએ બારણું ખખડાવી કહ્યું સુધ્યાં કે બબલભાઈ મળવા આવ્યા છે.

કુઆ જેનું નામ, તે ઉતાવળ કરી નહીં. આવનાર બબલભાઈ કંટાળ્યા. અકળાઈને બોલ્યા કે નહાવામાં આટલી બધી વાર ! ફોઈ એ ક્ષણે જરા મોજમાં હશે તે એમણે ઉત્તર આપ્યો કે અમારું ગાડું તો ભઈ એવું ! આ અમારી ખાસ સાધના ગણાય. એકે જીવનમાં બંબો ઘસ્યો, અને બીજાએ બરડો ! કર્તાનું કરવું ને કુઆએ જે ક્ષણે બાથરૂમનું બારણું ખોલ્યું તે જ ક્ષણે ફોઈને મુખેથી સરેલું શુભ મુક્તામાળા જેવું વાક્ય આખેઆખું સાંભળ્યું. મળવા કોણ આવ્યું છે તેની સાડીબાર રાખ્યા વિના એમણે ફોઈને છટકારી કાઢ્યા : ‘વાર લાગે તો લાગે, બરડો મારે હાથે ઘસું છું તેમાં કોઈને શી તકલીફ પડી જાય છે, હૈં ? મારે જેટલો બરડો ઘસવો હોય તેટલો ઘસીશ. તમારી બંબા માંજવાની પ્રવૃત્તિમાં બોલું છું એકેય અક્ષર ?’

હસવું દાબીને ફોઈ કામ કરતાં જાય, અને જરાતરા મલકાતાં જાય. ફોઈનો સ્મિતમંડિત ચહેરો ન ખમાતાં કુઆએ આકરાં અને અપ્રસ્તુત વેણ કઢ્યાં, ફોઈએ વળતા પ્રહાર કર્યાં. બબલભાઈની હાજરી કોઈએ લેખામાં ન લીધી.

કુઆ ઉશ્કેરાય એટલે બમણા તપે, શ્વાસ ભરાય, કપાળે પરસેવો વળે, થાક લાગી જાય. એ બધું જ ક્રમશઃ થયું, અને ફોઈએ એમને સોરબિટ્ટેટ આપી, જે જીભ નીચે મૂકી ત્યારે જ કુઆ બોલતા બંધ થયા. ગાંઠવાળી દોરીમાં એક ગાંઠ ઉમેરાઈ. આથી ઊલટું પણ, અલબત્ત, બની જ શકે. ટીવી જોવા સાથે બેઠેલાં નારી-નર (ઘરમાં બે ટીવીની સગવડ ન હોવાને કારણે જ) રમૂજ દશ્ય જોઈને એકસાથે ખડખડાટ હસી પડે એવું નયે બને. એક પાત્ર એવું હોય કે જે આ ખિન્નતાપ્રેરક જગતમાં હસવાનાં બહાનાં જ શોધતું હોય, તો બીજું પાત્ર આ અસાર સંસારમાં હસવાની નિરર્થકતા અનુભવી પેલાં હસતાં પાત્રને છીછરું ગણી વધુ ઉદાસ બની જતું હોય. એને થાય કે લે ! આમાં વળી આટલું બધું હસવા જેવું શું છે ! આજકાલ રમૂજનું કોઈ સ્તર જ નથી રહ્યું....

આવી દશામાં ખડખડાટ હસતું પાત્ર કશુંક કિટિકલ બોલે તો યુદ્ધ ટાળી નહીં શકાય, અને જો એ અપમાનિત થઈને હસવાનું બંધ કરી દે, અને સમસમીને બેસી જાય તો એના સ્વાસ્થ્યને પારાવાર નુકસાન થવાનું. હવે તમને સમજાશે કે વિકલ્પો શોધવા સરળ નથી.

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને ‘પરબ’ના લવાજમ અંગે :

- ❖ ‘પરબ’ દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- ❖ ‘પરબ’ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- ❖ ‘પરબ’નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- ❖ વિદ્યાર્થીઓ માટે ‘પરબ’નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- ❖ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં ‘પરબ’ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- ❖ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- ❖ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- ❖ ‘પરબ’ લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ’ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- ❖ ‘પરબ’માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- ❖ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલકેપ અથવા A4 સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઈનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- ❖ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો જ અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ રદ ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- ❖ પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, ‘પરબ’ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, ‘ટાઇમ્સ’ પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

ભોબાઇલનું ભૂત : હર્ષદેવ માધવ, પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, પ્રથમ આ. ૨૦૦૬, પૃ. ૭૨, ક્રિ. ૩. ૪૫/-

સમગ્ર ગુજરાતી સાહિત્યમાં હાસ્યસાહિત્ય અલ્પ છે, અને સમગ્ર ગુજરાતી હાસ્યસાહિત્યમાં પદ્યરચનાઓનું પ્રમાણ તો અલ્પાતિઅલ્પ છે. કાવ્યની રચનામાં વિશિષ્ટ પ્રતિભાની જરૂર પડે છે તે ખરું, પરંતુ હાસ્યકાવ્યની રચના કરવા માટે આ વિશિષ્ટ પ્રતિભા ઉપરાંત હાસ્યની અસલ સૂઝ અને એ સૂઝનો વિનિયોગ કરવાની કળા પણ સર્જકમાં હોવી જોઈએ. એટલે કવિતાનું આ ક્ષેત્ર થોડું કઠિન અવશ્ય છે. અને તેથી જ હાસ્યકાવ્યોની સંખ્યા ઓછી છે, એમાંય હાસ્ય અને કવિતા – ઉભય કોટિએ પાર ઉતરે એવાં હાસ્યકાવ્યોની સંખ્યા જૂજ છે, કદાચ જૂજ જ રહેશે.

ગુજરાતી હાસ્યકાવ્યો અને પ્રતિકાવ્યોના રચનારાઓમાં તદ્દન અનપેક્ષિત રીતે થયેલો એક નામનો ઉમેરો સાનંદાશ્ચર્ય જન્માવે છે. આ નામ છે – હર્ષદેવ માધવ. હર્ષદેવને હું વર્ષોથી ઓળખું છું તેમ છતાં, ધીરગંભીર પ્રકૃતિ અને પ્રવૃત્તિનો આ માણસ ક્યારેક હાસ્યના યોગ પર પણ સફળ હુમલો કરશે એવી કલ્પના મને ક્યારેય આવી નહોતી. હર્ષદેવ સંસ્કૃત ભાષાના તેજસ્વી અધ્યાપક છે, ગુજરાતી અને સંસ્કૃત ભાષાના તેજસ્વી કવિ છે, એ જાણીતી વાત છે. સંસ્કૃત જેવી પ્રશિષ્ટ ભાષામાં એમણે તદ્દન આધુનિક પ્રતીકો અને કલ્પનોના વિનિયોગવાળાં, તદ્દન આધુનિક અભિવ્યક્તિવાળાં કાવ્યો રચ્યાં છે એ પણ સહૃદયો જાણે છે. પરંતુ હર્ષદેવ અને હાસ્યકાવ્યો ? હા, હર્ષદેવે ‘ભોબાઇલનું ભૂત’ નામક કાવ્યસંગ્રહમાં અજ્ઞાવન જેટલાં હાસ્યકાવ્યો આપીને ઓછા ખેડાયેલા આ ક્ષેત્રમાં પોતાનું નામ અંકે કર્યું છે. હાસ્ય અને કવિતા – ઉભયનું સાયુજ્ય સાધવાની મથામણ અહીં દેખાય છે ને કવિની આ મથામણ મહદ્અંશે સફળ રહી છે તે હર્ષ ઉપજાવે તેવી વાત છે.

‘ભોબાઇલનું ભૂત’ની રચનાઓ વિશેષે કરીને કટાક્ષરચનાઓ છે. નિર્મળતા જેમ હાસ્યની તેમ કટાક્ષની પણ કસોટી છે. હાસ્ય જેમ નિર્દેશ હોવું જોઈએ, તેમ કટાક્ષ પણ નિર્દેશ હોવો જોઈએ. વ્યક્તિગત કટાક્ષ ભાગ્યે જ નિર્દેશ હોય છે. અને તેથી જ સાહિત્યસર્જનમાં વ્યક્તિગત કટાક્ષ હાસ્યકાર માટે ત્યાજ્ય ગણાય છે. કટાક્ષ સમષ્ટિનાં વ્યવહાર-વર્તનને અનુલક્ષીને થયો હોત તો જ એ નિર્દેશ ને નિર્મળ રહી શકે. એકાદ અપવાદ બાદ કરતાં આ સંગ્રહનાં કાવ્યોનો કટાક્ષ સમષ્ટિલક્ષી છે ને તેથી નિર્મળ અને નિર્દેશ છે. કટાક્ષમાં ક્યાંક ક્યાંક, કદાચ કવિની જાણ બહાર, મુખરતા પ્રવેશી ગઈ છે, પણ સદ્ભાગ્યે આવાં સ્થાનો ઘણાં ઓછાં છે. ‘સળગતી કળીઓનું ગીત’ અને ‘ફાઇવસ્ટાર હોસ્પિટલનું ગીત’ જેવાં કાવ્યોમાં કરુણગર્ભ કટાક્ષનો સઘન અનુભવ થાય છે. કવિની આ મહત્ત્વની સિદ્ધિ છે.

‘ભોબાઇલનું ભૂત’માં અજ્ઞાવીસ રચનાઓ હાસ્યકટાક્ષનાં સ્વતંત્ર કાવ્યો રૂપે છે અને ત્રીસ પ્રતિકાવ્યો છે. આ સ્વતંત્ર કાવ્યો ગીતપ્રકારની રચનાઓ છે અને પ્રતિકાવ્યો સ્વાભાવિક

રીતે જ મૂળ કાવ્યોને અનુસરીને લખાયેલાં છે. સ્વતંત્ર રચનાઓનાં ‘વસન્ત : કોમ્પ્યૂટરની ભાષામાં’, ‘સાઇબર કાફેમાં પ્રેમ પાંગરે’, ‘એક એવું એ.ટી.એમ. હોય !’, ‘ભોબાઇલનું ભૂત’, ‘છાપું – એક સોનોગ્રાફી ટેસ્ટનું ગીત’, ‘સેલ્ફ ફાયનાન્સ’, ‘મિસ કોલ એક મારો’, ‘મારું સીમકાર્ડ ફક્ત પ્રેમ.’, ‘ફાઇવ સ્ટાર હોસ્પિટલનું ગીત !’, ‘સી.ડી. કાંડ’ જેવાં કાવ્યોમાં હાસ્ય-કટાક્ષ માટે આધુનિક ભાષા-પરિભાષાનો થયેલો સફળ વિનિયોગ અત્યંત ધ્યાનપાત્ર છે. સ્વતંત્ર કાવ્યો અને પ્રતિકાવ્યો – બંનેમાં કવિ એકસરખી સજ્જતા દાખવી શક્યા છે. પ્રતિકાવ્યની રચનામાં મૂળ કાવ્યનું ખોખું તૈયાર મળે છે એટલે પ્રતિકાવ્યની રચના સહેલી મનાય છે, પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી. ઊલટું, મૂળ કાવ્યનું ખોખું પ્રતિકાવ્યની રચનામાં બંધનરૂપ બને છે. પ્રતિકાવ્યના રચનારાએ મૂળ ખોખું તંતોતંત જાળવવાની સાથે પોતાની પ્રતિભાના બળે એમાં પ્રાણ પૂરવાના હોય છે. વળી, પ્રતિકાવ્ય માટે પસંદ થયેલું કાવ્ય કાવ્યગુણે નિઃશંક ઊંચી કોટિનું હોવાનું. એટલે પ્રતિકાવ્યના કવિએ પોતાની રચના કાવ્યગુણે મૂળ રચનાની લગભગ ઊભી રહે એવું લક્ષ્ય રાખવું રહ્યું. આમાં જેટલી સફળતા મળે એટલું પ્રતિકાવ્ય સફળ નીવડે. આ પછી પણ પ્રતિકાવ્ય હાસ્યકટાક્ષના ગુણે પણ ઉત્તમ નીવડવું જોઈએ. ટૂંકમાં પ્રતિકાવ્યની રચના મનાય છે એવી ને એટલી સહેલી નથી. ‘ભોબાઇલનું ભૂત’માં કવિ પોતાનાં પ્રતિકાવ્યો કાવ્યગુણે અને હાસ્યગુણે સંતર્પક નીવડે એવું લક્ષ્ય તાકીને ચાલ્યા છે અને એમાં તેઓ મહદ્ અંશે સફળ રહ્યા છે. સંગ્રહના એક પ્રતિકાવ્ય ‘એક આતંકત્રસ્ત માણસનું ગીત’ની ખાસ નોંધ લેવી જોઈએ. ‘શેષ’ના કાવ્ય ‘માંદગીને’નું આ પ્રતિકાવ્ય છે. આની નોંધ લેવાનું ખાસ કારણ – આ પ્રતિકાવ્ય એક હાસ્યકાવ્યનું પ્રતિકાવ્ય છે તે છે. ‘એનસાઇકલોપીડિયા બ્રિટાનિકા’ મુજબ તો ‘કોઈ પણ પ્રતિરચના (parody) ગંભીર કાવ્યનું હાસ્યલક્ષી અનુકરણ હોય છે.’ એટલે કે પ્રતિકાવ્ય અનિવાર્યપણે હાસ્યરસનું કાવ્ય હોય અને મૂળ કાવ્ય અનિવાર્યપણે ગંભીર કાવ્ય હોય. હર્ષદેવે અહીં હાસ્યકાવ્યનું પ્રતિકાવ્ય રચી બતાવ્યું છે. જે-તે સાહિત્યસ્વરૂપમાં થયેલી રચનાઓના આધારે જે-તે સાહિત્યસ્વરૂપનાં લક્ષણો નક્કી થતાં હોય છે. પરંતુ સર્જન હંમેશાં વિવેચને રચેલા વ્યાકરણને વશ રહીને ચાલતું નથી. એટલે હવે આપણે ગુજરાતીમાં તો પ્રતિકાવ્યનું મૂળ કાવ્ય ‘અનિવાર્યપણે’ નહિ, પણ ‘સામાન્ય રીતે’ ગંભીર કાવ્ય હોય છે એમ કહેવું જોઈશે.

‘ભોબાઇલનું ભૂત’માંથી કેટલાંક ઉદાહરણો જોઈએ. લગભગ દરેક રચનામાંથી ઉદાહરણ આપી શકાય તેમ છે. કેટલીક રચનાઓ તો ઉદાહરણ તરીકે સાદૃશ્ય લઈ શકાય તેવી છે, પણ આપણે થોડાં ઉદાહરણોથી સંતોષ માનીશું.

કળીઓએ વાસેલી ‘વિન્ડો’ ખોલી તો મળ્યાં

સામે પર્તગિયાનાં ટોળાં;

‘બેનુ’માં ચાખવાનું મધનું ટીપું ને

જરા ચૂમવાનાં ફૂલોને ભોળાં !

ભમરાઓ રઘવાયા – આપું ઉદારતાથી

આંબાની મંજરીએ સ્માઇલ !

[વસન્ત : કોમ્પ્યૂટરની ભાષામાં, પૃ. ૧૪]

આંખોની વેબસાઈટ ખૂલુંખૂલું થાય ત્યાં તો
એન્ટર થ્યાં સપનાં બે-ચાર
માઉસ ઉપર લાગણીઓ ટેરવાની ભાષામાં
થઈ ગઈ છે ઘોડે સવાર !
લંકાની લાડીની આંખોમાં ઘોઘાથી
નીકળી જહાજ એક નાંગરે !

[સાઈબર કાફેમાં પ્રેમ પાંગરે !, પૃ. ૧૫]

કોઈ એ.ટી.એમ. ક્યાંક તો બનાવે
ડિપોઝિટ કોરુંઘાકોર દુઃખ કરીએ ને
કડકડતું સુખ બહાર આવે...!

[એક એવું એ.ટી.એમ. હોય !, પૃ. ૧૬]

તારું ટી.વી. સિરિયલની જેમ ચાહવું !
દર હપતે બદલાતી સ્ટોરિમાં કઈ રીતે
સપનાંના શહેરને વસાવવું ?

[ટી.વી. સિરિયલની જેવી ચાહતનું ગીત, પૃ. ૧૭]

ગોરીલા અંગ્રેજી, વાંદરાઓ ચોગાસન
શીખવશે મેથસ બધી માખી,
કોમ્પ્યુટર કાયબાને શીખવવા સૌંધું છે,
સ્વિમિંગમાં માછલીઓ રાખી;
મરઘાંને નીમી 'સહાયકો'માં આપણેય
'શિક્ષણ જાતીયતા'નું રાખીએ.
ટ્યૂશનિયા કાગડા છે - સ્કૂલોમાં દેડકાંનાં
નામો લાગે છે બધાં ભૂતિયાં,
ઇન્સ્પેક્ટર મોકલીને જુઓ કે નકલી છે
કેટલાં આ વનમાં ખાબોચિયાં ?

[(જંગલના) શિક્ષણમાં કાન્તિ, પૃ. ૨૪]

ભમરાની તૂટી દુકાન ને પતંગિયાના
ઓટલાનાં પારણાંઓ તૂટ્યાં,
પોપટ કહે કે 'આ તો શમણાં ગરીબનાં - ક્યાં
તૂટવાનો પહેલો બનાવ ?'

[દબાણ હટાવ !, પૃ. ૨૮]

પેપ્સીના ઘૂંટ સાથે 'પીઝા'ને આરોગે,
'ઇંગ્લિશ'માં 'ન્યૂઝ' ફક્ત સમજે,

સેક્યુલર એવા કે આધ્યાત્મિક પૂર્તિને
અડકે જો ભૂલથીય ભડકે.

[વાયરસ ઇન્ફેક્શન જેવા માણસો, પૃ. ૩૦]

મંગલસૂત્રોય અહીં ઊતરે ને ખરીદાય
ડોક્ટર્સની નવી નવી કાર
માનવતા પ્રેમ-દયા - તોડે છે શ્વાસ
સ્થિત્ય લે છે જ્યાં કાતરની ધાર
પેકેજમાં જિંદગીની મૂડીને લૂંટે એ
લોન રૂપે આપે છે શ્વાસ.

[ફાઈવસ્ટાર હોસ્પિટલનું ગીત, પૃ. ૩૩]

પ્રતિકાવ્યના આસ્વાદમાં મૂળ કાવ્ય સામે હોય તો પ્રતિકાવ્યના કવિએ કરેલા જાદુનો
વધારે ખ્યાલ આવે છે. પરંતુ સામાન્ય રીતે પ્રતિકાવ્યોના સંગ્રહમાં મૂળ કાવ્યો જોવા મળતાં
નથી - (કોપીરાઈટ મેળવવાનો પ્રશ્ન પણ કદાચ નડતો હોય) આ સંગ્રહમાં પણ મૂળ કાવ્યો
આપ્યાં નથી. અલબત્ત, બધે હોય છે તેમ મૂળ કવિ ને મૂળ કાવ્યનાં નામ આપ્યાં છે. અહીં
મૂળ કાવ્યની પંક્તિઓ સાથે ઉદાહરણો આપ્યાં છે.

મૂળ કાવ્ય : મેળો; કવિ : રમેશ પારેખ

આ મનપાંચમના મેળામાં સૌ જાત લઈને આવ્યા છે,
કોઈ આવ્યા છે સપનું લઈને, કોઈ રાત લઈને આવ્યા છે.

કોઈ ચશમાં જેવી આંખોથી વાંચે છે છાપાં વાચાનાં
ને કોઈ અભણ હોઠો જેવી વિસાત લઈને આવ્યા છે.

[છ અક્ષરનું નામ, પૃ. ૨૪૦]

પ્રતિકાવ્ય : મતસાતમનો મેળો

આ મતસાતમના મેળે સૌ બારાત લઈને આવ્યા છે !
કોઈ ધોળે દિવસે તારાવાળી રાત લઈને આવ્યા છે !

કોઈ ધોળી ટોપી ઝૂકે છે, કોઈ સાફે હાથ હલાવે છે,
કોઈ અભણ નામનાં ઘેટાંનો સંગાથ લઈને આવ્યા છે.

[મોબાઈલનું ભૂત, પૃ. ૪૦]

મૂળ કાવ્ય : મા ડાળખીજીની ગરબી; કવિ : રમેશ પારેખ

તમે ક્રિયા તે વનના છોરું રે, માતા ડાળખી જી
તમે ઊગ્યાં ન કોઈ દી ઓરું રે, માતા ડાળખી જી
મારું વાંઝિયામ્હેણું ટાળો રે, માતા ડાળખી જી
મને ફાગણમાં ભડભડ બાળો રે, માતા ડાળખી જી
મને પંખીની જેટલુંક બેસણું ઘો, મા ડાળખી જી

તારું ડાળીયણું તને દેશું કે લ્યો, મા ડાળખી જી
મને લીલીચટ્ટાક એક તાળી દિયો, મા ડાળખી જી
મારી પાંસળીઓ પંપાળી દિયો, મા ડાળખી જી
મારી પીડાનું કોઈ નામ પાડો રે, માતા ડાળખી જી
મારી ખાંભીને પાંદડાં ઉગાડો રે, માતા ડાળખી જી

[છ અક્ષરનું નામ પૃ. ૧૪૨]

પ્રતિકાવ્ય : મા ચોકડીજીની ગરબી

તમે ક્રિયા તે ગામના છોરું રે, માતા ચોકડી જી
તમે ઊગ્યા ન કોઈ દી ઓરું રે, માતા ચોકડી જી
માજી, વાંઝિયાપણાને ટાળો રે, માતા ચોકડી જી
મને એકાદી ખુરશી બાળો રે, માતા ચોકડી જી
મને અધ્યક્ષ જેટલું બેસણું ઘો, મા ચોકડી જી
તને ખમ્મા ખમ્મા રે રોજ કહેશું, લ્યો. મા ચોકડી જી
મને લીલીચટ્ટાક એક ગાદી દિયો, મા ચોકડી જી
મારા 'ચમચાઓ'ની નિત ચોકી દિયો, મા ચોકડી જી
મારી 'ટોપી'નું કોઈ નામ પાડો રે, માતા ચોકડી જી
મને ગાદીના છાંયડા ઉગાડો રે, માતા ચોકડી જી

[મોબાઇલનું ભૂત, પૃ. ૪૨]

સામાન્ય રીતે મૂળ કાવ્યની પંક્તિઓ અને પ્રતિકાવ્યની પંક્તિઓ સરખી હોય છે, પરંતુ આ પ્રતિકાવ્ય મૂળ ભાવ જાળવી આગળ ચાલે છે. આનાથી કટાક્ષ વિશેષ ઘૂંટાય છે.

પ્રતિકાવ્યની રચના અઘરી છે, પરંતુ ગીતના મુકાબલે છાંદસ કાવ્યની અને ગઝલની પ્રતિરચના કરવાનું વિશેષ અઘરું છે. ગીતરચના જેટલી મોકળાશ આમાં નથી વહેતી. હર્ષદેવે છાંદસ કાવ્યની તેમજ ગઝલની પ્રતિરચનાઓ પણ આપી છે.

મૂળ કાવ્ય : તે રમ્ય રાત્રે, કવિ : સુંદરમ્

તે રમ્ય રાત્રે

ને રાત્રિથીયે રમણીય ગાત્રે

ઊભી હતી તું ઢળતી લતા સમી

ત્યાં બારસાખે રજકાય ટેકવી

ક્યાં સ્પર્શવી ?

ક્યાં ચૂમવી ? નિર્ણય ના થઈ શક્યો.

[ચૂંટેલી કવિતા : સુંદરમ્; સં. ચંદ્રકાન્ત શેઠ, પૃ. ૫૨]

પ્રતિકાવ્ય : ગરોળીને

તે રમ્ય રાત્રે

ને રાત્રિથીયે ગતિશીલ ગાત્રે

નમી હતી તું ઢળતી લતા સમી
ત્યાં બારસાખે નવ કાય ટેકવી
શૈ કાઢવી ?

ક્યાં મારવી ? નિર્ણય ના થઈ શક્યો.

[મોબાઇલનું ભૂત, પૃ. ૬૦]

મૂળ કાવ્ય : પ્રભુ ! જીવન દે; કવિ : રા. વિ. પાઠક 'શેષ'

પ્રભુ, જીવન દે, હજી જીવન દે !

વિપદો નિતનિત્ય નવીન નડે,

ડગલું ભરતાં કુહરે જ પડે,

કંઈ ગુપ્ત ભયો મહીંથી જ ઊઘડે,

વનકંટકથી તન રક્ત ઝરે,

પણ તોય ન અશ્ચુ કદાપિ ખરે

દગ, એ પડીને ફરીથી ઊપડે

પગ, એટલું હે પ્રભુ, જીવન દે;

પ્રભુ, જીવન દે, નવજીવન દે !

[શેષનાં કાવ્યો, પૃ. ૭]

પ્રતિકાવ્ય

પ્રભુ ! 'ખુરશી દે પ્રભુ !' ખુરશી દે

વિપદો નિતનિત્ય નવીન નડે

ચૂંટણી સમયે ચમચા ન જડે

મુજ 'ગુપ્તકર્યા' છાપેય ચડે

મમ 'કંટક' ભાષણથી કરડે...

ફૂતરાય સભામાં ના ફરડે...

જ્યાં એક ટિકિટ એમ.પી.ની તું દે...

ચાલુ નહિ તો 'રિઝર્વ્ડ' તું દે...

[મોબાઇલનું ભૂત, પૃ. ૬૭]

અમૃત 'ઘાયલ'ની 'કેમ ભૂલી ગયા ? દટાયો છું'થી શરૂ થતી પ્રસિદ્ધ ગઝલની પ્રતિરચના હર્ષદેવે આપી છે.

મૂળ રચના : 'કેમ ભૂલી ગયા ?' કવિ : અમૃત 'ઘાયલ'

કેમ ભૂલી ગયા ? દટાયો છું,

આ ઈમારતનો હુંય પાયો છું.

હું હજી પૂર્ણ ક્યાં કળાયો છું ?

અડધોપડધો જ ઓળખાયો છું.

વિસ્તર્યા વિણ બધેય છાયો છું !

હું અજબ રીતથી ઘવાયો છું !

આમ તો એક બિન્દુ છું કિન્તુ,
સપ્તસિંધુથી સંકળાયો છું !
સૂર્યની જેમ સળગ્યો છું વર્ષો,
ચન્દ્રની જેમ ચોડવાયો છું !

[ગુજરાતી પ્રતિનિધિ ગઝલો : સં. ચિનુ મોદી, પૃ. ૬]

પ્રતિકાવ્ય :

કેમ ભૂલી ગયા ? ચૂંટાયો છું,
ના સરકારનો હુંય પાયો છું.
હું હજી પૂર્ણ ક્યાં કમાયો છું ?
પાટલીબદલુમાં જ ઓળખાયો છું.
વિસ્તર્યા વિણ કેબિનેટમાં કપાયો છું,
ત્રિશૂંકની જેમ હું નમાયો છું.
આમ તો અપક્ષ લાગું છું પણ,
'ભાઈ'લોગમાં હું સંકળાયો છું.
પક્ષને હું વળગ્યો છું વર્ષોથી,
ટોપીઓ ફેરવી ક્યાં ધરાયો છું ?

[મોબાઇલનું ભૂત, પૃ. ૫૫]

હર્ષદેવે આ ક્ષેત્રે વિશેષ કામ કરવું જોઈએ અને એ રીતે અલ્પઘન હાસ્યસાહિત્યને સમૃદ્ધ કરવામાં પોતાનું યોગદાન આપવું જોઈએ એવી આશા આ સંગ્રહ અવશ્ય જગાવે છે.

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન

મૌખિક સંસ્કૃતિની અક્ષર સંસ્કૃતિને ટપાલ | કાનજી પટેલ

['મારી લોકયાત્રા' : લેખક : ભગવાનદાસ પટેલ, પ્રકાશક : નયન સૂર્યાનંદ લોકપ્રતિષ્ઠાન, મુંબઈ, હિંમતનગર, પૃ. ૧૮+૧૪૨, રૂ. ૧૨૫/-]

લેખિત સાહિત્યમાં બાળપણને વિષય બનાવતી કથાઓ, આત્મકથાઓ, કાવ્યો અપાર છે. તેમાં લેખક બાળપણમાંથી સામગ્રી લઈ અને કેવી રીતે અને કેવા રૂપે રજૂ કરે એના પર એ કૃતિના આયુષ્ય અને ગુણનો આધાર છે. ભૂતકાળને એક મૂલ્ય તરીકે, પુનઃ પાછા જવાના આદર્શલોક તરીકે લેખકો રજૂ કરે છે. લોકસાહિત્ય સંશોધક ડૉ. ભગવાનદાસ પટેલની 'મારી લોકયાત્રા' એમનાં બાળપણ અને યુવાનીનાં વર્ષોના ભાવાત્મક અને બૌદ્ધિક વ્યક્તિત્વને અત્યંત સંવેદનશીલ રીતે ઉપસાવતી એક માતબર યાત્રા-કહાણી છે.

ડૉ. હસુ યાજ્ઞિકે આ પુસ્તકમાં 'ચુસ્ત અને સમજપૂર્વકની હેતુનિષ્ઠાને પૂર્ણ સંયમતાટસ્થયથી વળગી રહ્યા'નું નોંધ્યું છે. તેઓ કહે છે તેમ 'મન હૃદયની માંગથી જ કર્યું છે.'

ડૉ. ભગવાનદાસ પટેલ કહે છે, 'મૌખિક સંસ્કૃતિની ટપાલ અક્ષર સંસ્કૃતિને આપું છું,' વળી તેઓ કહે છે, 'લોકની ટપાલ ક્યારેય પૂરેપૂરી આપી શકાતી નથી.' તેમણે 'ગુણસમૃદ્ધિથી છલકાતા સામૂહિક હૃદયમાંથી શુભ તત્ત્વને' નજર સમક્ષ રાખ્યું છે.

પોતાને જડેલાં, મનમાં વસેલાં મૌખિક કથા અને સંસ્કૃતિવાહક લોકવ્યક્તિત્વોને ચોકસાઈથી, ભાવપૂર્ણ રીતે આલેખ્યાં છે. પોતાનાં મન-હૃદય પર પડતી સઘળી અસરોને તપાસતાં, સામેલ થતા જતાં તેમણે બાળપણથી સાઠ વર્ષ સુધીની કથા સંયમપૂર્વક કહી છે. આત્મકથાનાં, નવલકથાનાં, સ્મરણકથાનાં તત્ત્વોને પરસ્પરમાં ભેળવ્યાં છે. ભૂત-રાગ, રોમેન્ટીકરણ અને આત્મકેન્દ્રિતા વિના માત્ર અને માત્ર લોકકેન્દ્રિતામાં વ્યક્તિ ચેતનાના નાના સરખા અંશની સંતુલિત ક્રિયા-પ્રતિક્રિયાના જાગ્રત અને રસિક આલેખન તરીકે 'મારી લોકયાત્રા' એક નક્કર સાંસ્કૃતિક જીવનાનુભવનું બયાન કરે છે. એ લોક તરફ દોરી જતાં બળોનો અહીં સૂક્ષ્મ સંવેદનહિસાબ છે. એક સાક્ષી ચેતના અને જીવનલક્ષ્ય ચિત્તમાં હતાં એનાં બીજ, પ્રસ્ફુરણ, વિકસન અને ધારણ લોકતત્ત્વના સંદર્ભે થયાં એનું સહૃદયી કથન છે. લેખક કહે છે 'લોક કશું લખતો નથી, અનુભવે છે.' લોક વતી લલિયા બનેલા ભગવાનદાસ પટેલ કહે છે, 'લોકના સાન્નિધ્યમાં બેસી તેની સાથે ઓતપ્રોત થતાં તેમાં થયેલાં કેટલાંક સ્વરૂપોમાં દર્શનની આ સહજ ગાથા છે.'

સાબરકાંઠાની આદિવાસી ભીલી મૌખિક સાહિત્યની પરંપરાનાં પાંત્રીસથીવે વધુ સંપાદનો કરનારા આ લેખક પટેલ આદિવાસીની કલ્પકતાના મરમી છે. પોતાના ઉપક્રમના સારને 'મારી લોકયાત્રા'માં તેમણે મૂક્યો છે. લોકના ઋણને ચૂકવવાની લે' અક્ષરે અક્ષરે છે. પ્રસંગોમાંથી

પ્રગટતો ભાવબોધ, આદિવાસી સાહિત્ય માટે ધબકતું હૈયું ભાવકને ભીંજવે છે.
કેટલાક પ્રસંગો, વિગતો -

- શૈશવમાં લીમડે રહેતા વાનરને ભાઈ ગણી ઘેર લઈ જવાની રહ લાગી.
- મોટા દેડકાને નાના દેડકાએ ગળ્યાનું જોઈ પોતાના મન પર ઘેરું દુઃખ થયું.
- બાલસખીના મૃત્યુથી મન હાલી ઊઠ્યું.
- બળદ ખરીદીને ઘેર જતાં, બળદના મૂળ માલિક અને ખરીદનારના મન પર પાણીના માધ્યમે પશ્ચાત્તાપ.
- ખેડુની શોધ વખતે આદિવાસી કુટુંબમાં જતાં થયેલો હૃદયદ્રાવક અનુભવ.
- નદીને પાર કરતાં મોતની સન્મુખ થયા અને બચ્યા.
- પાબુ કહે છે : 'એક વેળાનું ખાઈએ નહિ તો ચાલે પણ નાચીએ-ગાઈએ નહિ તો મરી જઈએ.'
- આદિવાસી કલાકારો ભજવણીનો પુરસ્કાર નથી લેતા ને કહે છે, 'અમે ભિખારી નથી.'
- લેખકના પિતા ખેતરમાં ધાન્ય સાથે ફૂલો ઉગાડીને ટીંબે ચડી જોયા કરતા.
- 'વીરડો'ના તંત્રી હરેન્દ્ર ભટ્ટ સાથેની પ્રથમ મુલાકાત, એની અનેકવિધ અસરો ઉપરાંત અનેક સાહિત્યિક મિત્રો, લોકવિદ્યાવિદોનાં સંસ્મરણો.
- ડાકણ પ્રથા, ચરેતરું પ્રથા જોઈને આદિવાસીઓ વચ્ચે કાર્ય ઉપાડ્યું.
- છેલ્લે 'આદિવાસી અકાદમી'ની આદિવાસી જીવન અને સર્જકતા સંદર્ભે સર્વતોમુખી પ્રવૃત્તિઓનો આલેખ અને અંતિમ ફકરામાં આદિવાસી જીવનનાં વિધાયક મૂલ્યોમાંથી આધુનિક જગતે શીખવાની વાતો.

તરલ હૈયું કેવી રીતે લોકતરફી ઘડાતું ગયું ને પોતાના જીવનકાર્યને ગોઠવતું ગયું એનું કથન જીવનકથા, આત્મકથા, સર્જનાત્મક કથાની પેરે અહીં થયું છે. ઋજુ-સૌમ્ય એવા ભગવાનદાસનું વ્યક્તિત્વ અહીં અનુભવાય છે. લોકની, લોકસંસ્થાની, લોકસંશોધકની કથા કહેનારો, વાંચનારો છેવટે પોતાના હૈયે મધનો સંચય કરતો જાય છે. એ સંચય દરેકનો પોતીકો હશે. હર હૈયે સ્પર્શી જતા શબ્દની લીલાની આ યાત્રા છે. મેઘાણી પછીનાં પચાસ વર્ષોમાં ગુજરાતમાં થયેલા એક વિરલ આદિવાસી સાહિત્ય-સંશોધકના ભાવાત્મક અને બૌદ્ધિક વ્યક્તિત્વને જાણવાની સહદયી તક આ પુસ્તકમાં ભાવકને મળી છે. એ માટે ગુજરાતી સાહિત્ય તેમનું ઋણી છે. લેખકનો સ્નેહશ્રમ લોક માટે સાંસ્કૃતિક ઉપક્રમનાં વ્યાપ અને મહત્ત્વનો અંદાજ પ્રતિશબ્દે આપે છે. ડૉ. પટેલે સંપાદિત કરેલા આદિવાસી મૌખિક પરંપરાના સાહિત્ય સુધી વાચકને જરા પ્રેરે એવું આ લોકયાત્રાનું આંતરિક વિત્ત છે.

મૌખિક સંસ્કૃતિ અને લેખિત સંસ્કૃતિ બે વચ્ચેના પ્રગટ અને છૂપા ગજગ્રાહ અને સંવાદ હજારો વર્ષોથી જગતમાં ચાલે છે. એ ગજગ્રાહ અને સંવાદને નોખી રીતે તપાસવાનો પ્રયાસ 'મારી લોકયાત્રા'માં થયો છે. આ પુસ્તકનું આગળ પડતું તત્ત્વ છે - સ્નેહભર્યો સહદયી સંવાદ. આવા સંવાદ માટે લેખકને આભારભર્યા અભિનંદન.

મૂલ્યવાન સામગ્રીનું સંશોધનાત્મક સંપાદન | વિનોદ અધ્વર્યુ

[શ્રી ગોવર્ધનરામ ગદ્યસંચય - સંશોધિત સંપાદન : ડૉ. હસિત મહેતા, પ્રકાશક : એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રા. લિ., પ્રથમ આવૃત્તિ, ૨૦૦૭, પૃ. ૨૭૫+૫૪, કિં. રૂ. ૨૨૦/-]

અતીત અને વર્તમાન વચ્ચેનો સાતત્યસંબંધ જાળવતી સંશોધનપ્રવૃત્તિ અતીતને કાલાંતરે બદલાતા જતા જીવનસંદર્ભના ઉપલક્ષ્યમાં નવા અભિગમથી ઓળખવાની તક આપે છે, તો સમયપ્રવાહમાં વિલુપ્ત અને વિસ્મૃત થતી જતી મૂલ્યવાન સામગ્રીને પુનઃ પ્રાપ્ત કરી આપે છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથ આવા જ ઉપકારક પુરુષાર્થનું પરિણામ છે, અને વિશેષ રૂપે આવકાર્ય કારણ કે આ સામગ્રી યુગપુરુષ ગોવર્ધનરામનું પ્રદાન છે.

સામાન્યતઃ આપણા ચિત્ત પરની ગોવર્ધનરામની મુદ્રા, તેમના 'લીલાવતી જીવનકલા', 'દયારામનો અક્ષરદેહ' તેમજ 'સાક્ષર જીવન' વગેરે ગ્રંથો ઉપલબ્ધ છતાં, પ્રધાનરૂપે 'સરસ્વતીચંદ્ર'ના સર્જકની જ રહી છે, પરંતુ તે ઉપરાંત પણ ગોવર્ધનરામ લેખો રૂપે ઘણું બધું આપ્યા કર્યું છે. એ બધી સામગ્રી જે લેખો રૂપે 'સમાલોચક', 'વસંત' વગેરે સમકાલીન સાહિત્યિક સામયિકોમાં જ પ્રગટ થયેલી ને લગભગ એક સદીના સમયગાળામાં અપ્રાપ્ય અને અજ્ઞાત પણ બની ગયેલી તે પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં સંગ્રહ રૂપે પુનઃ પ્રાપ્ત થાય છે તે નોંધપાત્ર ઘટના છે, કારણ કે ગોવર્ધનરામના સુપ્રાપ્ત ગ્રંથોની ઉપલબ્ધિ પછી, તેમની સ્ક્રેપબુકોની પ્રાપ્તિ પછીની આ બીજી ઘટના છે જે ગોવર્ધનરામને વધુ વ્યાપક સ્વરૂપે ઓળખવાનો અવસર આપે છે.

આ બસોપંચોતેર જેટલાં પૃષ્ઠોમાં, સર્જનાત્મક, વિવેચનાત્મક, ભાષાવિષયક, ચિંતનાત્મક અને સામાજિક એવા વિવિધ વિષયવિભાગોમાં વહેંચાયેલા લેખોમાં ગોવર્ધનરામનું જે વિવિધક્ષેત્રીય ચિંતન પ્રાપ્ત થાય છે તે જાણે 'સરસ્વતીચંદ્ર'કારની ચિંતન-વિવેચન - (અને સર્જન પણ !) - વિશેષ સામગ્રી રૂપે તે સમર્થ મનીષીની પ્રતિભામુદ્રાને વિશેષ રૂપે પુષ્ટ કરે છે. અભ્યાસીઓ માટે તે નવેસર વિચારવાની તક બની રહે છે. 'મુંબઈ ઇલાકામાં હિન્દુ સમાજની સ્થિતિ', 'આપણા ધાર્મિક સુધારાઓ' વગેરે જેવા લેખો તેમના સમયને ઓળખવાનો પ્રયત્ન કરનારા અભ્યાસીઓ માટે, તો 'આ કાળનાં નાટકો', 'ગુજરાતી ક્રિયાપદની વ્યુત્પત્તિના નિયમો' વગેરે જેવા લેખો સાહિત્યના અભ્યાસીઓ માટે મહત્ત્વના છે. સમકાલીન રાજકારણ, શિક્ષણ, સમાજસુધારો વગેરે સર્વ વિષયો પરના લેખો ગોવર્ધનરામની સમકાલીન પ્રવાહો પ્રત્યેની જાગ્રતતા અને મનનશીલતા દર્શાવે છે. તો વધુ ઊંડી નજરથી તપાસતાં તેમાં 'સરસ્વતીચંદ્ર'ની જાણે પૂરક અને સૂચક સામગ્રી સાંપડે છે ! એ જમાનાને ઓળખવા આવા લેખો વાંચવા જ પડે !

'ગોવર્ધનરામ ગદ્યસંચય' આ દષ્ટિએ આપણી સાહિત્યસમૃદ્ધિમાં મહત્ત્વનું સંશોધનાત્મક સંપાદન બની રહે છે. અલબત્ત, સોએક વર્ષ પુરાણાં ને ક્યાંક ક્યાંક દટાઈને પડેલાં સામયિકોમાં વેરવિખેર એવા લેખો વીણી એકત્રિત કરવા એ કેવો સન્નિષ્ઠ અને ખંતીલો ઉદ્યમ માગી લે છે તે તો સંશોધકે પ્રાસ્તાવિક રૂપે કરેલા બયાનથી કલ્પી શકાય છે. લેખો સાથે આપેલી પ્રકાશન-સમય, સામયિક વગેરેની વિગતો જોતાં આ કાર્યમાં કેટલી ચિંતા, ચીવટ અને 'માથાકૂટો'ભર્યો પુરુષાર્થ થયો હશે, ચોકસાઈ જાળવતાં કેટલી જહેમત

કરવી પડી હશે તેનો ખ્યાલ કરીએ ત્યારે સંશોધકને 'સંશોધક' તરીકે, તો સામગ્રીને પ્રસ્તુત કરવાનું આયોજન, વિષયવિભાજન વગેરે ધ્યાનમાં લેતાં સંપાદકને 'સંપાદક' તરીકે પણ અભિનંદનના અધિકારી લેખવા રહ્યા.

આવું કાર્ય માત્ર ઉદ્યમ તરીકે નહીં પણ વિવેચનાત્મક સૂઝ સાથે થાય ત્યારે તેમાંથી જે પ્રાપ્તિ થાય છે તે ડૉ. મહેતાના લેખમાં જોઈ શકાય છે. તો ગ્રંથ સાથે સંકળાયલો ડૉ. સિતાંશુ યશસ્વન્દ્રનો માતબર અભ્યાસ-લેખ વિશેષ ઉપલબ્ધિ ગણાય.

બે મુદ્દા નોંધવાલાયક લાગે છે. ગોવર્ધનરામના લેખોના ઉલ્લેખો શોધવા-નોંધવા સુધી આ સંશોધક પહોંચે છે, અને જે લેખો પ્રાપ્ત ન જ થઈ શક્યા તેનીય યાદી આપે છે. ત્યારે અભ્યાસીઓને એની પૂર્તિ કરવાનું જાણે ઈજન આપે છે. જોકે ગોવર્ધનપ્રેમીઓ માટે તો આવું કેટલું બધું ખોવાઈ ગયું એના વસવસાનો જ વિષય બની રહે છે. અલબત્ત હજી ગત યુગનું આવું જે સાહિત્ય ક્યાંક દટાયલું હશે તે સર્વથા નષ્ટ ન થઈ જાય તે માટે વેળાસર આવા અભ્યાસ કરવાની પ્રેરણા પણ મળી શકે છે !

અને બીજી વાત એ કે ગોવર્ધનરામની અન્ય મુદ્રિત / અમુદ્રિત કૃતિઓ પણ આ લેખો સાથે સંગ્રહાઈ છે એને પણ ઉપલબ્ધિ લેખવી રહી !

આમ, આ સંપાદનગ્રંથ આવકાર્ય તો બની જ રહે છે તો તે સાથે, હવે આ સંગ્રાહક-સંપાદક આ 'ગદ્યસંગ્રહ'ની અર્ધાંગપૂર્તિ રૂપે 'પદ્યસંગ્રહ' પણ તૈયાર કરી રહ્યા છે તેવો સધિયારો પણ આપે છે ! - આનંદની વાત છે ! એટલે ડૉ. મહેતાને આ ગ્રંથ માટે અભિનંદન. અને બીજો ગ્રંથ સવેળા તૈયાર થાય તે માટે શુભેચ્છાઓ.

પરિષદવૃત્ત

સંકલન : અનિલા દલાલ

(૧) તા. ૨૮ ઓગસ્ટ, ૨૦૦૭ : 'આપણો સાહિત્યવારસો' અંતર્ગત દિવંગત ગદ્યસર્જકોની રચનાઓમાંથી પસંદ કરેલા અંશોના પઠનના કાર્યક્રમમાં શ્રી કનુભાઈ જાનીએ શ્રી કનૈયાલાલ મુનશીના સાહિત્ય સર્જન વિશે આરંભમાં ભૂમિકા આપી. પછી 'પાટણની પ્રભુતા', 'પૃથ્વી વલ્લભ' આદિ નવલકથાઓમાંથી અંશોનું પઠન કર્યું. નાટકોમાંથી તેમણે 'તર્પણ' નાટકમાંથી અંશોનું પઠન કરી ચર્ચા પણ કરી.

(૨) તા. ૫-૯-૨૦૦૭ : રવીન્દ્રભવનના ઉપક્રમે શ્રી શૈલેષ પારેખે હાર્વર્ડ યુનિવર્સિટીના મ્યુઝિયમમાં સંગ્રહિત રવીન્દ્રભાઈની 'ગીતાંજલિ'ના અંગ્રેજી અનુવાદની હસ્તપ્રત વિશે વાત કરી. હસ્તપ્રત અને મુદ્રિત અંગ્રેજી ગીતાંજલિના કાવ્યોના પાઠભેદ બતાવી ચર્ચા કરી. બંગાળી ગીતાંજલિની રચનાઓ પણ સાથોસાથ ક્યાંક રજૂ કરી. શ્રી નિરંજન ભગત અને શ્રી ભોળાભાઈ પટેલે પોતાની વિગતો (હસ્તપ્રત વિશેની) અને જાણકારીથી પૂર્તિ કરી.

(૩) તા. ૨૩-૯-૨૦૦૭ ગોધરા મુકામે 'સર્જકો સાથે સંવાદ' કાર્યક્રમમાં શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે ઉપસ્થિત રહ્યા. નવોદિતો અને અન્ય સર્જકોએ સહર્ષ કાર્યક્રમમાં ભાગ લીધો હતો - રચનાઓનું પઠન કર્યું હતું.

(૪) તા. ૨૫-૯-૨૦૦૭ કવિશ્રી ઉશનસૂ વ્યાખ્યાન માળાનું વ્યાખ્યાન શ્રી ધીરુભાઈ પરીખે 'જીવન અને કવિતા' એ વિષય પર આપ્યું. કલાવાદી કાવ્યરુચિમાં પણ કેવી રીતે જીવનલક્ષીતા અને જીવનદર્શન વણાવેલાં હોય છે તે તેમણે દર્શાવ્યું.

લુણાવાડા (પંચમહાલ) વર્કશોપ અહેવાલ

તા. ૧૯-૮-૦૭ને રવિવારના રોજ હરિસિદ્ધમાતા, સંતરામપુરના નયનરમ્ય સ્થળે શ્રાવણી છટામાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ પ્રેરિત નવોદિત સર્જકો સાથે સંવાદ કાર્યક્રમની નિયમિત રીતે દ્વિતીય માસિક બેઠક મળી. કાર્યક્રમમાં છંદ, અછંદ, લય અને ઢાળ સંદર્ભે સહજ રીતે ઉપસ્થિત વિચાર-વિમર્શ થયો હતો. સંતરામપુરના વ્યવસ્થા કરનાર મિત્રોનો પરિષદ વતી શ્રી નરેન્દ્રભાઈ જોષી અને પ્રો. વેકરિયાએ આભાર વ્યક્ત કર્યો.

નોંધ : આ સાથે વર્કશોપમાં ૧૯ મિત્રોએ પ્રતિભાવો આપ્યા હતા.

- નરેન્દ્ર જોષી

આગામી કાર્યક્રમો

(૧) તા. ૧૬-૧૦-૨૦૦૭ - શ્રી સુધાબેન દેસાઈ વ્યાખ્યાનમાળાનું વ્યાખ્યાન શ્રી ભરતભાઈ દવે આપશે.

(૨) તા. ૩-૧૧-૨૦૦૭ અને તા. ૪-૧૧-૨૦૦૭ - ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને શ્રી રાજ-સોભાગ સત્સંગ મંડળ (સાયલા)ના સંયુક્ત ઉપક્રમે સાહિત્ય-સત્રનું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે. સૌને આવવા માટે હાર્દિક નિમંત્રણ છે. વ્યવસ્થા માટે સંપર્ક : શ્રી ચંદ્રકાન્ત વ્યાસ, શ્રીમદ્ રાજ-સોભાગ આશ્રમ, સોભાગપરા, નેશનલ હાઇવે ૮-એ, સાયલા, જિ. સુરેન્દ્રનગર ફોન : ૦૨૭૫૫ / ૨૮૦૫૩૩, ૨૮૦૪૩૫, ૨૮૦૮૩૮ મો : ૯૮૨૫૭-૫૫૩૦૭

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને 'આચાર્ય કાકાસાહેબ કાલેલકર ગ્રંથાવલિ પ્રકાશન સમિતિ' તરફથી રૂપિયા બે લાખનું દાન મળેલ છે. રૂપિયા એક લાખની રકમના વ્યાજમાંથી પ્રતિવર્ષ એક વ્યાખ્યાન યોજવામાં આવશે, જેના વિષય સાહિત્ય, સંસ્કૃતિ, શિક્ષણ, ગાંધીવિચારને લગતા રહેશે. બાકીના રૂપિયા એક લાખની રકમમાંથી 'આચાર્ય કાકાસાહેબ કાલેલકર ગ્રંથાવલિ પ્રકાશન સમિતિ પુસ્તકપ્રકાશન શ્રેણી' અંતર્ગત સંસ્કૃતિ, પ્રવાસ, લલિત નિબંધ, કેળવણી, ગાંધીવિચાર, ધર્મવિચારનાં પુસ્તકોનું પ્રકાશન થઈ શકશે.

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

સુંદરમ્ શતાબ્દીવંદના

૨૨ સપ્ટેમ્બરના રોજ સમર્પણ આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, ગાંધીનગરના ઉપક્રમે સુંદરમ્ શતાબ્દીવંદનાનો કાર્યક્રમ સંપન્ન થયો હતો જેનું ઉદ્ઘાટન કેન્દ્રીય કાપડ મંત્રી શ્રી શંકરસિંહ વાઘેલા કર્યું હતું. સુધાબહેન ઉપસ્થિત હતાં અને ચંદ્રકાન્ત શેઠ મુખ્ય મહેમાનપદે હતા. સુંદરમ્ની કવિતા સંદર્ભે ભરત મહેતા, વિનોદ જોશી અને પ્રબોધ જોશીએ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું અને સુંદરમ્ના ગદ્ય વિષે રમેશ દવે, મણિલાલ હ. પટેલ અને પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

આદિવાસી જ્ઞાનકોશ કાર્યશાળા

ભાષા સંશોધન પ્રકાશન કેન્દ્ર વડોદરાના ઉપક્રમે ૨૫ ઓગસ્ટના રોજ આદિવાસી જ્ઞાનકોશની કાર્યશાળા યોજાઈ હતી. અને 'સંઘર્ષશતક' નીચે સો પુસ્તકોના પ્રકાશનનું આયોજન કર્યું હતું. ભગવાનદાસ પટેલ અધ્યક્ષ હતા અને ગણેશ દેવી, પ્રા. કાનજી પટેલ, વિક્રમ ચૌધરી ઇત્યાદિ સહભાગી થયા હતા.

આદિવાસી કલા પ્રવૃત્તિઓ પર પરિસંવાદ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠના ઉપક્રમે ૮ ઓગસ્ટે આદિવાસી સંશોધન કેન્દ્રમાં 'આદિવાસી કલા પ્રવૃત્તિઓ' વિષય પર પરિસંવાદ યોજ્યો હતો જેનું ઉદ્ઘાટન રાજપાલ શ્રી નવલકિશોર શર્માએ કર્યું હતું અને ડૉ. ભગવાનદાસ પટેલ, ડૉ. વિદ્યુત જોશી, શૈલજા ધ્રુવ, ડૉ. સિદ્ધરાજ સોલંકીએ ભાગ લીધો હતો.

ગોપનાથ - તળાજામાં સાહિત્યસંગોષ્ઠિ

સાહિત્ય વર્તુળ, ગુજરાતી ભાષા ભવન - ભાવનગર યુનિવર્સિટી અને શ્રીમતી દોશી આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજના સંયુક્ત ઉપક્રમે ૨૧ ઓગસ્ટે યોજાયેલ 'સાહિત્ય સંગોષ્ઠિ'માં ડૉ. સતીશ વ્યાસ, ડૉ. વિનોદ જોશી, વિપુલ પુરોહિત અને ડૉ. પથિક પરમારે અલગ અલગ વિષય પર વક્તવ્ય આપ્યા હતા.

કથાસંધિ કાર્યક્રમ

સાહિત્ય અકાદમી દિલ્હી અને ભાવનગર યુનિવર્સિટીના ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્ય ભવનના ઉપક્રમે ૧૭ ઓગસ્ટે યોજાયેલ 'કથાસંધિ' કાર્યક્રમમાં મણિલાલ હ. પટેલે પોતાની વાર્તારચના પ્રક્રિયાની વાત કરીને 'માલતીનું મન' વાર્તાનું પઠન કર્યું હતું.

મેઘાણી જન્મજયંતીનો વિશિષ્ટ ઉત્સવ

ભાવનગર યુનિવર્સિટીના ગુજરાતી ભાષા-સાહિત્ય ભવનમાં ૨૮ ઓગસ્ટે મેઘાણી જન્મજયંતી નિમિત્તે વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા મેઘાણીનાં ગીતો, વાર્તા, પત્રોનું પઠન-ગાન થયું હતું.

જયંત મેઘાણીએ મેઘાણીના સ્મરણો વાગોળ્યા હતા. તખ્તસિંહ પરમારે આશીર્વાચન આપ્યા હતા. કાર્યક્રમનું સંચાલન વિપુલ પુરોહિતે કર્યું હતું.

આદિલ મન્સુરીને એવોર્ડ

અમેરિકન ફેડરેશન ઓફ મુસ્લિમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાના ઉપક્રમે ગઝલકાર આદિલ મન્સુરીને તેમની સર્જનયાત્રાના સંદર્ભે 'લાઇફ ટાઇમ સર્વીવમેન્ટ એવોર્ડ ૧ સપ્ટેમ્બરના રોજ અપાયો હતો.

'મારા જીવનનો વળાંક' પુસ્તકનું વિમોચન

સુરેશ દલાલ સંપાદિત 'મારા જીવનનો વળાંક' પુસ્તકનું વિમોચન ૧૧ ઓગસ્ટના રોજ ઈલા ભટ્ટે કર્યું હતું. સંચાલન અંકિત ત્રિવેદીએ કયું હતું.

લોસ એન્જલિસમાં 'સાહિત્ય અને માનવસંવેદના' વિશે ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈનું પ્રવચન

અમેરિકાના એકેડેમી ઓફ ઇન્ડિયન કલ્ચરના ઉપક્રમે અમેરિકાના લોસ એન્જલિસમાં ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈનું 'સાહિત્ય અને માનવસંવેદના' એ વિશે પ્રવચન યોજાયું હતું. પ્રારંભે ડૉ. વિક્રમ કામદારે આ પ્રદેશમાં ચાલતી ગુજરાતી સાહિત્યની પ્રવૃત્તિઓનો ખ્યાલ આપ્યો હતો તેમજ વક્તાનો પરિચય આપ્યો હતો. ડૉ. મણિભાઈ મહેતાએ વિશાળ સંખ્યામાં ઉપસ્થિત સાહિત્યકારોનું ઉમળકાભેર સ્વાગત કર્યું હતું. એ પછી 'સાહિત્ય અને માનવસંવેદના' વિશે વક્તવ્ય આપતાં ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ પ્રત્યેક યુગના સાહિત્યમાં માનવસંવેદના કેવી રીતે અભિવ્યક્ત થઈ છે, એનો સંસ્કૃત સાહિત્ય, ગ્રીક સાહિત્ય તથા એન્ટન ચેમ્બર્સ, બ્રોન્ત, હેમિંગવે, જેમ્સ જોઈસ, એલેક્સ હેરેની કૃતિઓના ઉદાહરણોથી દર્શાવ્યું હતું અને ત્યારબાદ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓનો ખ્યાલ આપ્યો હતો. એકેડેમી હોદ્દદારો શ્રી રમેશ કોઠારી અને શ્રી અરવિંદ જોશીએ આનંદ પ્રગટ કરતાં ગુજરાતની સાહિત્યિક સંસ્થા સાથે કાયમી સેતુ કઈ રીતે રચાઈ શકે, તેની ચર્ચા-વિચારણા કરી હતી.

